

UNIUNEA EUROPEANĂ
Proiect finanțat prin PHARE

Ghid de practici pozitive pentru educația copiilor romi

AUTORI

Vasile Ionescu
Gheorghe Sarău
Filip Stanciu

CONSULTANȚI

Florin Fleican – profesor de limba romani,
Școala Generală nr. 114,
Școala Generală nr. 136,
București

Ion Costin Ionel – profesor, inspector pentru
romi la Inspectoratul Școlar
Județean Ilfov

Simona Velea – cercetător științific,
Institutul de Științe
ale Educației

CONTRIBUTIILE AUTORILOR

Ionescu, Vasile (cap. II)
Sarău, Gheorghe (cap. III, IV, V)
Stanciu, Filip (cap. I, III)

Acest Ghid a apărut în cadrul proiectului „Pași spre toleranță”,
campanie inițiată de Romani CRISS – Centrul Romilor pentru Intervenție
Socială și Studii, Agenția de Monitorizare a Presei „Cațavencu”,
în parteneriat cu Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului.

**Romani CRISS mulțumește tuturor celor care au contribuit
la realizarea acestui material.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
IONESCU, VASILE
**Ghid de practici pozitive pentru educația
copiilor romi / Vasile Ionescu, Gheorghe Sarău, Filip Stanciu.**
București; Artprint 2004
Bibliogr.
ISBN 973-0-03437-0
I. Sarău, Gheorghe
II. Stanciu, Filip

CUPRINS

I. INTERCULTURALITATE.

CÂTEVA CLARIFICĂRI NECESARE

(Filip Stanciu)	6
1. Interculturalitatea în educația instituțională	7
2. Finalități, obiective generale și specifice în învățământul destinat romilor	9
3. Modalități de implementare a „noilor educații”	11

II. ROMII - EXCURS IMAGOLOGIC (Vasile Ionescu)

1. Etnoculturile – Grupurile etnice minoritare	13
a. Abordări conceptuale ale etnoculturilor	13
b. Stereotipuri în abordarea unor etnoculturi.	
Cazul romilor	16
2. Romii – scurt excurs istoric	22
a. 1385 -1856. De la Rob, la Cetățean	22
b. 1856 - 1942. De la Dezrobire, la Deportare	23
c. 1942 - 1944. Deportarea romilor în Transnistria	27
d. 1945 - 1989. Eșecul integrării. Cetățeanul „de categoria a 2-a”	29
e. Romii în perioada de tranziție	31

III. POLITICI EDUCAȚIONALE ACTUALE CU PRIVIRE LA COPIII

ROMI (Gheorghe Sarău, Filip Stanciu)

1. Considerații generale	34
2. Documente de politică educațională cu privire la copiii, elevii și tinerii romi	37
3. Acțiuni afirmative în sprijinul copiilor romi cuprinși în sistemul educațional instituțional	45
A. Acțiuni afirmative privind școlarizarea preșcolarilor	49
B. Acțiuni afirmative privind școlarizarea elevilor la nivelul învățământului primar	57
a. Învățământul pentru romi din școlile cu predare în limbile română sau maghiară	57
b. Ore săptămânale de limba maternă romani în școlile cu predarea în limba română sau maghiară	61
c. Formarea de cadre didactice rome pentru necesitățile învățământului primar	62

d. Elaborarea instrumentelor de lucru școlare necesare la clasele cu copiii romi din ciclul primar	64
e. Elaborarea instrumentelor de lucru școlare utile învățătorului și profesorului de limba romani, la ciclul primar, menite să îmbogățească nivelul de cunoaștere a limbii materne romani	68
f. Elaborarea unor instrumente de lucru școlare, auxiliare, utile învățătorului, la ciclul primar, și elevului rom, menite să sprijine procesul educațional în limba română sau maghiară	70
g. Elaborarea unor instrumente de lucru școlare, utile, la clasa I, învățătorului și elevului rom, menite să sprijine însușirea unor norme de conduită școlară	71
h. Inițiative destinate elevilor romi din ciclul primar privind educația extrașcolară	72
C. Acțiuni afirmative privind școlarizarea elevilor romi la nivel gimnazial și liceal	73
a. Aspecte ce privesc predarea limbii materne romani la gimnaziu și liceu	75
b. Aspecte ce privesc predarea istoriei și a tradițiilor romane, la gimnaziu	76
c. Facilități la admiterea în licee, școli profesionale și de ucenici a candidaților romi	77
d. Educația extrașcolară la gimnaziu și liceu	78

IV. MODALITĂȚI DE LUCRU CU ELEVII

ȘI COMUNITATEA ROMĂ (Gheorghe Sarău)	80
1. Modalități de lucru cu preșcolarii romi și cu părinții acestora	80
2. Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul primar	87
3. Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul gimnazial și liceal	93
4. Modalități de lucru cu părinții romi, cu comunitatea romă, cu liderii romi	95

V. LISTA MATERIALELOR DIDACTICE DESTINATE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PENTRU ROMI (Gheorghe Sarău)

96

VI. BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

109

I. INTERCULTURALITATE.

CÂTEVA CLARIFICĂRI NECESARE

(Filip Stanciu)

Educația interculturală este, de o manieră uzuală, integrată în ceea ce numim generic „noile educații”, definită în literatura de specialitate ca fiind, ca de altfel toate celelalte, „răspunsuri ale sistemelor educaționale la imperativele lumii contemporane”¹.

Avantajul evident al „noilor educații” rezidă din faptul că, în această perspectivă, conținuturile lor specifice sunt integrabile la toate nivelurile, dimensiunile și în toate formele educației. Astfel, educația interculturală este adaptabilă la nivelul fiecărei dimensiuni a educației formale, în funcție de particularitățile acesteia, dar și de „ciclurile vieții” și de condițiile sociale specifice fiecărui sistem educațional. Mai mult, metodologiile de valorificare a educației interculturale vizează toate dimensiunile (intelectuală, morală, tehnologică, estetică, fizică) și toate formele educației (formală, informală, nonformală). Procesul, declanșat astfel, stimulează trecerea de la demersuri specifice la abordări globale, interdisciplinare, ce permit aprofundarea unor probleme sociale, care cer soluții concrete, cum ar fi: pacea, democrația, justiția socială, dezvoltarea mediului, protejarea copiilor și a tinerilor etc. Este evident faptul că

¹G. Văideanu, A. Neculau, (cord.), *Noile educații*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1986, p.17.

în sfera educației interculturale își găsesc locul și rezolvările adecvate: problematica copiilor, a elevilor și a tinerilor romi. Luând în considerație jaloanele de principiu ale acestei abordări, acceptate cvasi – unanim, merită inserate aici cuvintele lui Henri – Irene Marrou: „Fecunditatea cunoașterii rezidă cu precădere în dialogul pe care îl instituie în noi, între Același și Celălalt. Am devenit destul de diferiți de părinții noștri pentru faptul că educația, care a fost a lor, ne apare în mare măsură sub categoria Celuilalt: însă, destule lucruri, care se opun fie practicii, fie aspirațiilor noastre, ne pot surprinde la ea (educația – n.a.) în mod profitabil”².

1. Interculturalitatea în educația instituțională

O sumară analiză prilejuită de desfășurarea cursurilor de istoria și tradițiile romilor, efectuată pe un număr de 40 de participanți, schițează orizontul de așteptare al viitoarelor cadre didactice din învățământul destinat copiilor romi. Trebuie remarcate, de la bun început, tendința de achiziții cognitive, factuale, despre istoria etniei, evoluțiile în timp și spațiu ale grupului etnic respectiv, dinamica raporturilor cu populația majoritară etc. Nu mai puțin evidentă este și tendința construirii, în parametrii unui clișeu frecvent utilizat (cel al istoriei populației majoritare), a unei istorii numai în jurul antagonismelor manifeste sau tacite dintre romi și

²Henri – Irene Marrou, *Istoria educației în Antichitate*, București, Ed. Meridiane, 1997, p. 13.

populația majoritară, ceea ce ar justifica mișcarea actuală de emancipare a acestora. Cu alte cuvinte, interculturalitatea este realizabilă – în opinia subiecților noștri – prin cultivarea, în actul pedagogic, numai a diferenței. Mai mult, există o serie de teoretizări, utilizate de către agenții sociali angrenați efectiv sau numai teoretic în educația copiilor romi: educația școlară duce, în mod automat, la asimilare; educația familială este mai eficientă decât cea școlară; educația comunitară nu își face simțite efectele; familia romă nu este interesată de parcursul școlar al copilului; toate manifestările negative prezente în societate se datoresc lipsei de educație etc.

În schimb, nu este mai puțin adevărat faptul că programele școlare comportă o altă abordare pedagogică: cea a apropiării. Un exemplu semnificativ este programa de Istoria și tradițiile romilor (clasele a-V-a — a-VIII-a). Selectiv, oferim, ca exemplu, obiectivele programei:

- Cunoașterea adevărului istoric privind complexitatea și specificul relațiilor romilor din spațiul românesc cu populația majoritară;
- Promovarea încrederii și a respectului la nivel interetnic;
- Recuperarea memoriei grupului etnic respectiv.

Apare, astfel, o „provocare” majoră, de natură subiectivă, pentru toți actorii actului pedagogic (elevi,

profesori și, nu în ultimă instanță, părinți): cât? și, mai ales, ce? învață copiii noștri la școală. Acestei provocări încearcă *Ghidul* să-i dea un posibil răspuns pertinent în condițiile date grupului țintă: copiii și tinerii romi.

2. Finalități, obiective generale și specifice în învățământul destinat romilor

Din această perspectivă, „profilurile de ieșire” sau „portretele”, denumiri sub care sunt cunoscute, în literatura de specialitate, *profilurile de formare*, sunt definite ca ansamblul de cunoștințe, competențe și atitudini pe care elevii ar trebui să le interiorizeze la sfârșitul unei unități/perioade/ciclu școlar.

În acest sens, pentru subiectul nostru, am ales o variantă de profil de formare, prezentă în literatura pedagogică românească, care fundamentează întregul proces de regândire a Școlii Românești de după 1990 și care, în opinia noastră, este cel mai apropiat de exigențele actuale³.

Educația de bază și cea secundară au scopul de a-i sprijini pe tineri în descoperirea și valorificarea propriilor disponibilități intelectuale, afective și fizice, necesare fie continuării studiilor, fie integrării armonioase în viața societății. Profilul de formare este structurat, relativ tradițional, pe un set de cunoștințe, capacități și aptitudini⁴. Prezentăm, sintetic, această variantă a

³Al. Crișan, *Profiluri de formare și obiective transdisciplinare pentru învățământul general*, Revista de Pedagogie, nr. 3-4/1994, p. 45. Evident, am operat o selecție a notelor distinctive ale profilului de formare.

⁴Daniel Oghină, Filip Stanciu, Olga – Doina Ștefănescu, *Obiective transdisciplinare pentru învățământul gimnazial*, Revista de Pedagogie, nr. 3-4/1994, p. 46–48.

profilului de formare, care corespunde – cum spuneam mai sus – exigențelor procesului instructiv – educativ actual, viabil pentru întregul sistem educațional din România:

a. Cunoștințe:

- Cunoașterea limbii oficiale și, respectiv, a limbii materne în cazul minorităților etnice;
- Cunoașterea la un nivel acceptabil a unei limbi străine de largă circulație;
- Cunoașterea valorilor reprezentative ale culturii proprii, ale celei naționale și universale;
- Cunoașterea istoriei etniei, a istoriei naționale și a momentelor semnificative din istoria lumii;
- Cunoașterea mediului natural al comunității, al țării și al altor spații geografice;
- Cunoașterea problemelor esențiale ale vieții societății actuale.

b. Capacități (disciplinare, de tip metodologic)

- *Capacități intelectuale*: observarea de fapte, fenomene, procese; analiza și sinteza; operarea cu fapte, concepte, simboluri; compararea unor fapte sau experiențe; generalizarea, extrapolarea, interpretarea de fapte, fenomene sau procese;
- *Capacități de comunicare*: adaptarea la elementele situației de comunicare; realizarea de mesaje orale/scrise coerente și corecte; descrierea unor situații, fapte, fenomene sau procese; exprimarea ideilor proprii, a unor opinii, a observațiilor critice; puterea

de argumentare și persuasiune; utilizarea adecvată a limbajului de specialitate;

- *Capacități de acțiune și inserție socială*: înțelegerea situațiilor concrete în cadrul cărora intră în joc diverse categorii de fapte; utilizarea tehnicilor informatice; creativitate și disponibilitatea de a aborda situații noi.

c. Atitudini fundamentale:

- Apartenența la o comunitate națională și general umană;
- Respectul față de valorile general umane, sociale, culturale recunoscute ca atare de către comunitatea respectivă, rigoare, obiectivitate, spirit critic.

Toate acestea sunt ținte de atins, rezultate dezirabile ale educației formale, general valabile și acceptate unanim de către actorii actului educativ cât și de către beneficiarii acestuia: copii, părinți, comunitate etc.

3. Modalități de implementare a noilor educații

Implementarea noilor educații presupune elaborarea unor strategii pedagogice și sociale, speciale care vizează:

- Pătrunderea în programele școlare și universitare sub forma unor recomandări sau module de studiu independente, difuzate prin sistemele de comunicare moderne: TV, radio, rețele informatice etc.;

- Introducerea educației interculturale în programele educaționale ca alternative proiectate în diferitele formule pedagogice: module de instruire complementară (formală – nonformală), ghiduri, îndrumări metodologice, lucrări fundamentale despre problemele mari ale lumii contemporane;
- Regândirea sistemelor de selectare și de organizare a informației în cadrul unui curriculum, care, fie introduce module specifice pentru educația interculturală, integrate ca discipline distincte în planul de învățământ, fie introduce conținuturile specifice „noilor educații” în sfera mai multor discipline printr-o abordare infuzională⁵.
- Aceste educații pot dezvolta și o altă tendință tipică proiectelor transdisciplinare: abordarea unei discipline de învățământ cu contribuția unor cunoștințe metodologice provenite din direcția tuturor conținuturilor integrate generic în formula *educație interculturală*⁶.

În consecință, *Ghidul* se constituie într-un instrument de lucru util abordărilor din perspectiva educației interculturale ca parte a „noilor educații”, în procesul de proiectare a unor demersuri pedagogice vizând obținerea de rezultate calitativ superioare ale procesului instructiv – educativ.

⁵George Văideanu, *Educația la frontiera dintre milenii*, 1988, București, Ed. Științifică, p. 21.

⁶Sorin Cristea, *Dicționar de termeni pedagogici*, București, Ed. Didactică și Pedagogică R.A., 1998, p. 315.

II. ROMII - EXCURS IMAGOLOGIC (Vasile Ionescu)

1. Etnoculturile – Grupurile etnice minoritare

a. Abordări conceptuale ale etnoculturilor.

Grupurile minoritare etnice sau naționale reprezintă un grup de oameni care interacționează cu alte grupuri sau cu un grup majoritar, în termenii apartenenței lor la un singur grup⁷.

Pentru a identifica caracteristicile generale și definitorii pentru conceptul de minoritate, se iau în considerație patru trăsături majore pentru grupul etnic, și anume: identificabilitatea, puterea, tratamentul diferențial (discriminarea) și conștiința de sine⁸.

- *Identificabilitatea* este dată de trăsăturile fizice și culturale care stau la baza statutului de minoritar, trăsături care pot fi definite și interpretate social, nefiind fixe, ci variabile. În absența unor astfel de caracteristici de identificare, există, în timp, posibilitatea de amestec cu restul populației.
- *Puterea* se referă la șansele minorităților de realizare: accesul la slujbe, la educație, la servicii de sănătate; de obicei, grupurile minoritare ocupă poziții mai dezavantajoase.

⁷Romii formează un grup minoritar special, în măsura în care ei au un statut minoritar dublu. Ei constituie o comunitate etnică și majoritatea aparține grupurilor dezavantajate social, Csaba Tabajdi, Raportul *Situația juridică a romilor în Europa*, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, martie 2002.

⁸Anthony Gary Dworkin, Rosalind J. Dworkin, *The Minority Report: An Introduction to Racial, Ethnic, and Gender Relations*, 1999.

- *Tratamentul diferențial* (discriminarea) afectează șansele și stilul de viață ale minoritarilor, presupunând tratarea inegală a minorității în raport cu unele trăsături, cum ar fi: apartenența etnică, religioasă, poziția socială etc. Termenul se referă la comportamentul unei majorități față de o minoritate dominată și implică prejudiciul adus unei persoane sau unui grup.
- *Conștiința de sine* a grupurilor minoritare se formează treptat, grupul percepând similaritățile poziției lor, destinul comun. Prin conștiința de sine se afirmă identitatea personală care se răsfrânge asupra grupului.

Ca atare, grupurile etnice sunt grupuri ale căror membri împărtășesc o moștenire unică socială și culturală, transmisă de la o generație la alta. Grupurile etnice sunt, așadar, acele grupuri sociale cu tradiții culturale comune care au sentimentul identității ca subgrup în cadrul societății dominante. Membrii acestor grupuri diferă de ceilalți membri prin anumite trăsături culturale specifice: limbă distinctivă, religie, tradiții folclorice (obiceiuri, îmbrăcăminte), tradiții culturale, comportament sau mod de viață.

Termenul - cheie în definirea minorităților etnice este cel de cultură. Cultura specifică a unei minorități etnice

(etnocultura) se definește avându-se în vedere sistemul înțeleșurilor împărtășite și dezvoltate într-un context economic și social, pe un fundal istoric și politic specific.

Caracteristicile distinctive ale grupurilor etnice conferă o distinctivitate anume și o mare stabilitate în timp. Cele mai importante caracteristici sunt următoarele:

- *Limba distinctivă* este o caracteristică ce operează diferențierea cea mai clară între grupurile etnice. Cultura proprie este, în cea mai mare măsură, menținută de o limbă proprie. Limba este, poate, semnul cel mai distinctiv al unei comunități etnice; ea este, totodată, și o importantă barieră în calea intrărilor din afară în respectiva comunitate⁹.
- *Tradițiile cultural-folclorice*. În procesul de evoluție istorică a unei populații, aceasta și-a dezvoltat un set de obiceiuri legate de evenimentele importante ale vieții (diferite sărbători), cât și o producție artistică de tip folcloric specifică. Aceste tradiții cultural-folclorice, fiind legate mai mult de anumite momente festive din viața individuală și colectivă, iar nu de viața curentă supusă unor forțe masive și continue de schimbare, manifestă o foarte mare persistență, fiind, în fapt, importante semne distinctive ale etnicității. Practicarea lor reprezintă, de asemenea, un factor de menținere a coeziunii unei populații cu profil etnic. De multe ori, grupurile etnice se disting

⁹Ieșirea este mult mai ușoară pentru că se realizează de regulă în comunitatea majoritară, mult mai laxă ca profil etnic, limba populației dominante fiind știută și de minorități. Ieșirile spre alte comunități etnice minoritare sunt și ele facilitate de limba dominantă comună.

- între ele și prin apartenențe religioase specifice.
- *Modul de viață* reprezintă o stare foarte dinamică, determinată de schimbările tehnologice, economice, social - politice mai generale. Există însă, în modul de viață, o serie de componente referitoare, în mod special, la atitudinea individuală față de viață, la strategia de a face față diferitelor probleme și care tind să prezinte un profil etnic marcat. Aceste componente constituie, de fapt, materia primă a stereotipurilor pe care populațiile etnice și le produc unele despre altele.
 - *Caracteristicile fizice* (rasiale), identificabile la nivelul conștiinței colective, sunt foarte adesea un criteriu distinctiv.

b. Stereotipuri în abordarea unor etnoculturi: cazul romilor

Minoritățile etnice și religioase tind să polarizeze împotriva lor majoritățile. Nu există societăți care să nu-și supună minoritățile – toate grupurile prost integrate sau pur și simplu distincte – anumitor forme de discriminare, dacă nu de persecuție. Atitudinile cele mai influențate de mentalități sunt acelea care călăuzesc oamenii și grupurile sociale spre acțiuni specifice societăților în care trăiesc, acțiuni care privesc conservarea și dezvoltarea structurilor economice, politice și sociale, dar, în același

timp, au puternice rezonanțe asupra mentalului colectiv. E. Goffman consideră că: „Orice societate își are ierarhia socială proprie - revelatoare pentru structurile și mentalitățile ei (...) Mentalitatea este, fără îndoială, ceea ce se schimbă cel mai încet în societăți și în civilizații - dar, în ciuda unor rezistențe, a unor întârzieri și decalaje, ea este silită să urmeze, să se adapteze transformărilor din infrastructură”¹⁰. Transformările din infrastructură se conformează, în același timp, cu mentalitatea principalelor atitudini manifestate într-o societate dată.

E. Goffman face, de asemenea, distincție între identitatea socială și identitatea personală. Aceasta din urmă este o combinație între unicitatea întrupată, relativ coerentă, și o serie de fapte specific individuale, organizate ca o istorie sau o biografie personală. Există trei versiuni ale teoriei etichetării: în cea dintâi, se afirmă că încălcarea regulilor este o chestiune de rutină și endemică, devenind deviantă doar atunci când este etichetată autoritar ca atare; în a doua versiune, că autorii devin devianți deoarece sunt astfel etichetați; iar în cea de-a treia, că rata devianței depinde de activitățile instituțiilor de control social. Teoria etichetării pune accentul pe devianță secundară, pe procesul prin care oamenii sunt identificați ca devianți și ajung să se identifice ei înșiși ca devianți.

În ceea ce privește identitatea socială și cea personală, trebuie remarcat faptul că toate identitățile umane sunt

¹⁰Erving Goffman, *Stigma*, Notes on the Management of a Spoiled Identity, p. 150.

identității sociale, pentru că sunt împărtășite de o colectivitate, de un grup. „Grupul este „mediul” care formează anturajul individului și-i condiționează memoria. (...) Memoria colectivă comandă celei individuale”¹¹.

„Cultura rușinii” și a „șapului ispășitor” (O Lajaimos)

În istoria și filozofia culturii, dar și în psihologie, sociologie și antropologie, rușinea este, de regulă, discutată împreună cu vina. E. R. Dodds, în cartea „The Greeks and the Irrational”(1951), distinge între culturi ale rușinii și culturi ale vinei, reluând o mai veche dihotomie culturală propusă de Ruth Benedict (*Patterns of Culture*, 1935). În primul context, caracteristica este tensiunea dintre impulsul individual și presiunea conformismului social, tensiune care face ca ceea ce îl expune pe individ disprețului sau batjocurii semenilor să fie resimțit ca insuportabil. A te face de rușine, prin ieșirea din normele și codurile prevalente, reprezintă maxima primejdie în viața socială. În al doilea context, vina este rezultatul eșecului în tentativa de a te ridica la înălțimea propriei autoimagini, bazată și ea pe valorile Celuilalt. Desigur, separația celor două tipuri – ideale,

¹¹Adrian Nicolau, *Memorie colectivă și uitare*, Revista de studii “Than rromano”, Editura Aven Amentza, 2000.

rușinea și vina, este greu de operat în toate situațiile, iar Dodds previne asupra caracterului ei relativ¹².

În capitolul dedicat identității deteriorate sau stigmatizate, E. Goffman interpretează modul în care individul gestionează discrepanțele dintre „identitatea (socială) virtuală” - cum apare în ochii altora în cursul interacțiunii, deseori pe baza unor indicii superficiale, stereotipe - și identitatea reală. Indivizii cu o identitate reală compromisă doresc să fie „virtual normali”, internalizarea stigmatului creând o falie între virtual și real, între stima / imaginea de sine și stigma / ura de sine, rușinea care o însoțește, sau care ar însoți descoperirea „defectului” de către alții, provocând dramatice conflicte interioare, crize și glisări atitudinale.

„Sclavia țigănească”, până după jumătatea secolului al XIX-lea, a fost un caz de segregare și de marginalizare istorică. După Dezrobire, neincluderea romilor în politicile publice ale modernizării României a creat o diferențiere de status și rol care, în scurt timp, a făcut din „emancipați” un grup marginal, iar devianța (șapal ispășitor), ca predicție autorealizatoare, a devenit un fapt real. „Țiganul și clăcașul / Au fost amoarea mea”, sintagmă clamată de Cezar Bolliac, în perioada încercărilor de dezrobire, avea să rămână o amintire „romantică”, elitele care i-au urmat, de la Theodor

¹²Sorin Antohi, *Civitas imaginis – Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Ed. Polirom, 1999, p.149.

Speranția la Ion Chelcea, fiind mai degrabă predispuse să exhibe naționalismul populist inculcat maselor, sub masca sintezei folclorului. „Minorităților religioase, etnice, naționale nu li se reproșează niciodată propria lor diferență, ci faptul că nu diferă așa cum ar trebui, la limită, faptul că nu diferă deloc. Străinii se dovedesc incapabili să respecte „adevăratele” diferențe; sunt lipsiți de moravuri sau de gust, după caz; sesizează incorect diferențialul ca atare (...) Mecanismele ancestrale se reproduc din generație în generație fără să aibă conștiința acestei perpetuări, adesea la un nivel mai puțin letal decât în trecut”¹³. De la cimilituri și snoave la „bancurile” contemporane, chiar dacă unii actori ai victimizării au ieșit din scenă (slujitorii bisericii, mica intelectualitate de țară etc.), stereotipurile și prejudecățile se circumscriu, peste timp și spațiu, aceluiași forme primitive de excludere a alterității, cel vizat fie adoptând „măștile” similarității, ca strategii de supraviețuire, fie abandonând lupta și acceptând statusul și rolul atribuit.

„A treia cale”, de afirmare și de renegociere a diferenței, scoate la iveală o întreagă literatură neglijată de-a lungul timpului: de la Heinrich von Wlislöcki - „Poezia populară a romilor din Transilvania în secolul XIX”, publicată în 1790 și reeditată în 2000, la Barbu Constantinescu, „Probe de limba și literatura țiganilor din România”, publicată în 1878, republicată în 2001, până la George

¹³Rene Girard, *Tapul ispășitor*, București, Ed. Nemira, 2000.

Potra, „Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România”, publicată în 1939, republicată în 2002, la care se adaugă alte aproximativ 200 de titluri, toate constituindu-se într-o etnocultură a diferențelor și a similarităților cu etnocultura românească¹⁴.

Specificitatea etnoculturii rome și inaderența la tiparele culturale consacrate au proiectat „poporul nomad” (H. Wislocki), pe tot parcursul traiectului istoric, într-o (ne)recunoaștere stereotipă care a determinat interacțiunile sociale dintre afectele, tranzacțiile și sensurile dialogului intercultural, antrenând reacții dintre cele mai echivoce, atât la nivelul populațiilor de contact, cât și - ca tehnică de supraviețuire - în chiar fundamentele culturale ale memoriei și personalității individuale/colective rome. Exemple:

- *distanța de rol* (social), în care individul se poate elibera de constrângerile rolului impus și să improvizeze alte strategii de supraviețuire, pentru a transcede conduita prescrisă;
- *conflictul de rol* (social), în care individul este constrâns să joace simultan mai multe roluri, cel mai adesea în contradicție cu propriile aspirații.

În ambele cazuri, nesatisfacerea impulsurilor compulsive, ca aspirații firești la afecțiune și reprezentare socială, duce la o alienare a self-ului, la disperare nevrotică, la o

¹⁴a se vedea *Bibliografie romă* pe site-ul www.edu.ro/bibrrrom.

„viață de substituție”¹⁵.

2. Romii – scurt excurs istoric

a. 1385 -1856. De la Rob, la Cetățean

Atestați documentar, ca robi domnești, mănăstirești sau boierești, încă din primele documente ale cancelariilor Țărilor Române (3 octombrie 1385, Mănăstirea Vodița), romii¹⁶ / țiganii¹⁷ au fost supuși, prin robie, unui tratament de segregare¹⁸ instituționalizată. Sclavia, ca formă maximă a excluderii (la noi, moștenire a unui context de sorginte religioasă), a prezervat, în absența unor norme de educare socială, un mental colectiv suprasaturat de prejudecăți și stereotipuri discriminatorii: biserica interzicea căsătoriile mixte¹⁹, iar cimitirele erau separate. După legile²⁰ țării, romii erau considerați în sfera bunurilor nemișcătoare, schimbați, vânduți sau dăruiți, servind ca unitate de schimb²¹, privați

¹⁵Karen Horney, *Personalitatea nevrotică a epocii noastre*, 1937, Editura IRI, 1998.

¹⁶Etnonimul „rom”, păstrat din limbile indiene și utilizat continuu de către vorbitorii romi ca autoidentificare, alături de „sinti” (în spațiul germanic) și „kale” (în spațiul hispanic), definește o comunitate etnică transfrontalieră, cu limbă și cultură comună distincte.

¹⁷Etnonimul „Athinganoi” (țigan etc.) ar reprezenta, după unii autori, o corupere a etnonimului „cingar”, desemnând o ipotetică populație indo-arică; după alții, ar avea sensul de „păgân”, „de neatins”, eponim al ereziei de sorginte manicheeană, activă încă în secolul X în Imperiul Bizantin.

¹⁸N. Peretz, *Robia în legiurile române* (1934), sau *Robia romilor în Țările Române* (2000).

¹⁹„De se va dovedi, după facerea nunții, că unul dintre soți este rob, se despărțește nunta îndată, ca și cum s-ar fi întâmplat moarte” (*Sobornicescul Hrisov*, 1766), „Între oameni liberi și robi nu se încheie căsătorie” (*Codul Calimach*, cap. II, 1814).

²⁰„Țiganul este o persoană ce atârnă de altul cu averea și familia sa”, v. *Regulamentul Organic*, 1831, cap. II.

²¹„Deci eu am vândut numai giumătate de țigancă, cu partea ei ce ar fi având din copii, drept cincisprezece lei bani vechi” (doc. din 1724); „am vândut al nostru drept țigan, anume Ionașcu fecior lui Ursu Piscoaei (...), drept un poloboc de miare, prețuit drept zece galbeni, cu feciorii lui ce-i va avea” (doc. din 1641); „o fată de țigan schimb pentru o pereche de tingiri de aramă” (doc. din 1800); „a se vinde printr-o licitație la amiază, un prim sălaş de robi sau sclavi țigănești, cine se compună din 18 omeni, 10 băiați, 7 femei și 3 fete, în condiție fină” (doc. din 1852). Ocua de carne de rob, „în viu”, se vindea cu 2 galbeni, roaba (femeia) era cumpărată cu o treime mai puțin decât bărbatul, iar copiii nevârșnici la jumătate de pret. G. Potra evalua prețul robilor între 8 - 20. 000 lei, în moneda anului 1939.

de orice drepturi și îndatoriri.

În zorii edificării României moderne, procesul propriu-zis avea să determine, în etape, abolirea robiei : Transilvania și Bucovina (1783), Moldova (1844, robii domnești și mănăstirești; 1855, robii boierești), Muntenia (1847, robii domnești și mănăstirești; 1856, robii boierești), Basarabia (1861). Procesul făcea parte din prioritățile mișcării de idei din acea vreme, dominată de nevoia asigurării efective a drepturilor și îndatoririlor cetățenești proclamate în 1789. Astfel, elvețianul Guggsberg, într-un memoriu publicat în 1841 la Iași, în prejma revoluției pașoptiste, atrage atenția că „robia prezintă cea mai mare rușine pentru țară, pata cea mai neagră în fața străinilor (...); veți îndrăzni vreodată să vă numărați printre neamurile civilizate, atât timp cât se va putea citi într-unul dintre jurnalele voastre: de vândut o țigancă tânără”²².

b. 1856 - 1942. De la Dezrobire, la Deportare

Pentru romi, chiar dacă robia a fost desființată, reformele guvernelor care au urmat nu au avut în vedere și integrarea politico-economică a acestora. Neinclusă în reforma agrară a domnitorului Al. I. Cuza, o parte a populației de romi a migrat sau a fost transferată în mahalalele urbane, pentru prestarea de munci

²²Radu Rosetti, *Scrieri*, 1845: „Plecînd de la principiul că trupul robului este lucru al stăpînului, țigancele, fete mari și femei măritate în toată regula, în fața altariului, erau privite de stăpîn ca adevărată carne pentru plăcere”.

manufacturiere, servicii publice etc., cea mai mare parte fiind abandonată în „no men’s land”-ul rural, ca mână de lucru pentru latifundiari sau pentru a-și practica meseriile tradiționale. În acest context, absența resurselor economice și a propriilor instituții normativ-formative, care să permită emergența valorilor și a normelor personalizate, ca premise ale modernizării, au adâncit decalajul socio-cultural dintre populația majoritară și comunitatea etnoculturală romă și a creat, cum arătam mai sus, o diferențiere de status și rol care, în scurt timp, a făcut din „emancipați” un grup marginal. Efectul a fost reinferiorizarea apartenenței etnice, o recădere în statusul și rolul anterior, fapt care a indus la construcția unor alternative adaptative similare, ca eșec și tendințe, cu cele propuse / impuse istoric de cultura dominantă:

- asimilare („cultura rușinii”)²³, prin desolidarizare etnică și convertire simbolică la canonul românesc, pentru includerea în competiția pentru resurse, în care identitatea etnică era subiectul clivajelor atitudinale (stigmat individual / colectiv, derapaj existențial etc.);
- separare (contraaculturație), prin respingerea normelor propuse / impuse de instituțiile formative hegemonice, pentru grupurile care dețineau o nișă de dezvoltare sau pentru care identitatea etnică era

²³Sorin Antohi, *Civitas imaginis – Istorie și utopie în cultura română*, Ed. Polirom, 1999.

obiectul exploatării unor resurse marginale;

Similar principiilor de drept otoman („devşirme”), pentru a accede la un status superior, singura cale a devenit mobilitatea socială individuală („naturalizarea”), prin renunţarea la identitatea etnică și afirmarea simbolică a culturii vernaculare, romii fiind considerați, din punct de vedere cultural și social, o „subcultură” parazitară, un grup social marginal. Similar curentelor de gândire ale Iluminismului, ca și în alte state europene, încorporarea culturală a romilor și excluderea diferenței etnice a devenit o practică.

O încercare de reglementare a situației, în virtutea prevederilor și reglementărilor „Tratatului pentru minorități” (1919, Paris), s-a făcut prin Memoriul Adunării Naționale a Țiganilor din Transilvania (27 aprilie 1919, Ibașfalău / Dumbrăveni, jud. Sibiu), solicitându-se statului român egalitate de șanse:

1. „de aici înainte, în toate actele oficiale românești, să nu se mai folosească pentru noi și următorii noștri numirea (poreclă) ca batjocură „țigan”;
2. „să fim și noi considerați întrutoate egali în drepturi și în datorii”;
3. „să fim primiți la toate oficiile de stat și bisericești – culturale”;
4. „să fim și noi și urmașii noștri împărtașiți din pământul care se va împărți (...), spre a putea avea și noi și urmașii noștri vatra noastră și moșia care să ne lege pentru

totdeauna de moșia românească pentru care și înaintașii noștri au muncit, pătimit și sângerat și pentru care urmașii noștri ar aduce toate jertfele ce li se vor cere”.

În perioada interbelică, cu concursul și sub patronajul unor instituții și personalități (de la Patriarhul Miron Cristea, la O. Goga și Corneliu Zelea Codreanu), diferite grupuri de presiune („Înfrățirea neorustică”, „Societatea Generală a Romilor”, „Uniunea Generală a Romilor” etc.) au reiterat includerea politico-economică a romilor în viața comunității, propunând și drepturi specifice / etnice: *„Vom stărui mereu pentru ca forurile competente să doneze un teren, ca să clădim pe el un mare cămin, în care să ființeze: un dispensar, un serviciu de contencios, un ateneu popular, un adăpost pentru romii sosiți în mod temporar din provincie, o grădiniță de copii, o sală de adunare și legiferare a exercitării meseriei de lăutari (...) înființarea de biblioteci, atenee, spitale, cămine, cantine, a unei universități țigănești; editarea unei gazete”*²⁴. Pe durata existenței asociative a mișcării de emancipare a romilor, între 1934 și 1938, au fost editate cinci reviste rome, au apărut cărți semnificative (George Potra, „Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România”, București, 1939; Ion Chelcea, „Țiganii din România – monografie etnografică”, București, 1944 etc.), s-a constituit o elită reprezentativă pentru cei 784.783 de cotizanți ai celor 454 de subfiliale.

²⁴Moțiunea Congresului romilor, 9 octombrie 1933.

c.1942-1944. Deportarea romilor în Transnistria

Premisele de sinteză a similarității și diferenței cu cultura dominantă, propuse de asociațiile romilor, actuale și astăzi, au fost blocate de ascensiunea fascismului și de interzicerea oricărei reprezentări etnice.

„Peciunginea țigănească” (Simion Mehedinți) urma să fie, conform teoriilor rasiale, extirpată din corpul națiunii române. O legislație rasială fusese adoptată în 1938 de Guvernul Goga-Cuza, fără a fi abrogată de guvernările ulterioare. Încă din noiembrie 1940, Ministerul de Interne, la recomandarea Ministerului Sănătății, interzisesese romilor „nomazi” deplasarea, pe motivul că transmit tifos. Un decret regal din 1942 trasa liniile spolierii, prin Centrul național de românizare, și desemna criteriile de deportare, prin Legiunile de jandarmi și Poliție ale Ministerului de Interne. La 11 august 1942, inspectorul general scria ministrului de interne că deportarea romilor nomazi, decretată la 1 mai, era aproape terminată, prin faptul că 84% dintre ei ajunseseră în Transnistria (11. 441 de nomazi, dintre care 2.352 bărbați, 2.365 femei și 6.714 copii). Au urmat, la deportare, romii „sedentari”. Unul dintre criteriile de deportare era absența bunurilor, dar proprietatea unui teren sau a unei case nu i-a putut dispensa de deportare, dimpotrivă. Al doilea val al deportării a

început la 12 septembrie 1942 , în opt zile, 30.176 de romi sedentari fiind plasați în Transnistria²⁵. După război, Comisia română pentru crime de război a recunoscut, oficial, că 36.000 de romi au decedat în Transnistria, dar alte estimări propun cifre mai mari.

Internalizând identitatea etno-culturală romă ca pe o damnare stigmatizatoare, o vină colectivă, strategiile de adaptare la mediul ostil, dezvoltate de supraviețuitorii Holocaustului, în direcția eufemizării identității au fost, în sinteză, următoarele:

- asimilare/„românizare”, ca opțiune de ștergere a identității și „uitare” a sinelui colectiv ;
- afiliere la alte grupuri etnice (maghiar, turc, grec etc.) ca formă de prezervare și renegociere a identității individuale.

Pentru ambele categorii, sublimarea conflictului dintre stima și stigma de sine, ca proiecție a relației cu societatea, a presupus o „devianță” atitudinală (în care individul traversează ura de sine și contopirea cu cultura stigmatizatoare sau opoziția conflictuală). Ca un corolar

²⁵Cîteva mărturii: Radu Lecca, împuternicitul guvernului antonescian pentru problemele minorităților, declară, într-o notă, că 20.000 de romi, evacuați în comuna Covaliovka, au avut soarta următoare: „11.500, ridicați și împușcați de SS, la gara Trihața; 7.000, morți de exantimaticus; 1.500, întorși în țară”; Jean Ancel, în cronograful deportării evreilor, „*Transnistria*”, documentează că „toți țiganii bărbați, valizi, între 20 și 40 de ani, precum și toți evreii capabili de muncă” erau trimiși dincolo de Nistru și puși la dispoziția germanilor; Sonia Palty, evreică deportată în Transnistria, își amintește: „țiganii erau transbordați pe malul unde îi aștepta moartea (...) Multe femei cu copii. Una, în zdrențe, s-a ridicat în picioare. Ținea în brațe un copil mic. Gol. A urlat ca o fiară. A ridicat copilul spre soare și l-a zvîrlit în apele turburi ale Bugului. Un urlet uriaș. Toate femeile de pe bac s-au ridicat în picioare și și-au aruncat copiii în apele Bugului. Și, îndată, s-au aruncat și ele” (*Deportarea romilor în Transnistria*, vol.VI, București: Ed. Aven Amentza, 2002).

al acestei dramatice rupturi dintre identitatea personală și cea socială, și al politicilor manifeste de distrugere a identității etnice române, din această perioadă și până astăzi, traversând toate sistemele politice, problematica romă a rămas, în mod stereotip, doar ca o chestiune de control social al devianței, sub autoritatea Poliției.

d.1945-1989. Eșecul integrării. Cetățeanul „de categoria a 2-a”

Ca un paradox al ambiguității, conform modelului sovietic, până în anii '60, egalitarismul comunist a permis reprezentări identitare minimale (muzică în limba română, cărți etc.), un relativ acces egal la resurse și servicii sociale, fapt care a dus la o îmbunătățire semnificativă a statusului politico-economic al romilor.

În funcție de gradul de utilitate și de conformism social, la nivelul eșaloanelor inferioare ale puterii și al funcțiilor statului au fost promovate cadre didactice, militari, muncitori, aparținând etniei romilor. Această elită s-a integrat în cultura vernaculară, dar a reprezentat, tacit, modele de referință pentru etnia de apartenență.

Rezoluția Biroului politic al CC al PMR din anul 1948 a ignorat dreptul de reprezentare etnică a romilor ca „naționalitate conlocuitoare” și, simultan cu aceasta, a început deportarea lor în „unitățile de muncă pentru reeducarea elementelor dușmănoase RPR, în vederea reîncadrării lor în viața socială”, continuând cu măsuri de

interzicere a nomadismului și a practicării meseriilor itinerante, considerate „ilicite” (Decret 6 / 1950, HCM 1554 / 1952, Decret 153 / 1970 etc.). După 1970, diminuarea resurselor de dezvoltare locală a presupus generalizarea excluderii romilor de pe piața muncii. Acest fapt a declanșat o amplă migrație internă a populației de romi, în căutare de resurse de supraviețuire și a redus rolul social al indivizilor cu „marcaje identitare” la funcții periferice (portari, gunoieri etc.). Această practică, asimilată la nivelul politicilor locale și al discursului public, internalizată atât de populația majoritară, cât și de romi, a declanșat o confruntare tăcută, de renegociere a statusului, a „contractului social”, și o accentuare a prejudecăților rasiale.

În 1983, consecvent ideii marxiste de reglaj social, Raportul de evaluare al Programului PCR „Integrarea țiganilor”, derulat prin Ministerul Afacerilor Interne (1977 – 1983), cuprindea o „Platformă de măsuri cu privire la încadrarea în muncă și integrarea socială a țiganilor”, ce propunea următoarele măsuri:

1. înregistrarea pentru sedentarizare a populației țigănești²⁶;
2. încadrarea în muncă;
3. condiții de locuit;
4. starea de sănătate și asistența socială;
5. domeniul cultural și educațional;

²⁶În 1977, numărul romilor nomazi și seminomazi era estimat la 65.000 (între care 5.600 – ocupații utile; 900 – calificați).

6.probleme organizatorice.

În fapt, rezultatele Programului PCR au fost concentrate în două recensăminte „preventive” ale Ministerului de Interne, potrivit cărora, în 1977, în România trăiau 1.800.000 de romi, în 1983, 2.300.000. După această perioadă, într-un cadru general al politicilor represive față de minorități („indiferent de naționalitate”), romii dispar chiar și ca entitate subînțeleasă.

e. Romii în perioada de tranziție

În contextul de după 1989, a neajunsurilor socio-economice și a derapajelor inerente unei democrații în formare, neglijarea instituționalizată și o legislație uneori discriminatorie au dus, pe de-o parte, la recunoașterea romilor ca minoritate națională / etnică, dar au indus, pe de altă parte, la o recrudescență a discriminării și rasismului. Ca o consecință a neincluzerii în politicile publice și ca alternativă la insensibilitatea instituțiilor statului, o parte semnificativă a populației de romi din România, în absența resurselor de dezvoltare individuală și colectivă, a fost silită să-și adapteze tehnicile de supraviețuire. Procesul de (re)cristalizare a etnoculturii rome a impus trei „viziuni”:

- *asimilare*, reprezentată de „societatea politică”, în consonanță cu așteptarea normativă a grupului hegemonic, perpetuând o alteritate anticipată

- obediința („așa suntem noi, țigani”, „nu sunt probleme”), coagulând ierarhii, sensuri colective și strategii de supraviețuire anistorice;
- *emancipare*, reprezentată de grupurile tradiționale (auto)marginale și de „societatea civilă romă”, adevrate ale unei emergențe istorice, a regularizării unor mutații structurale („suntem romi, nu țigani”, „și noi suntem cetățeni”), promotori ai unor programe de dezvoltare, locală și globală, mai mult sau mai puțin utopice. Pentru ei, estomparea stigmatului etnic, depășirea identității virtuale prin impunerea unei imagini efective și eliminarea discriminărilor (rasiale, sociale etc.) constituie o prioritate. Absența legăturii dintre instituțiile statului și romi solicită includerea acestora în standardele cetățeniei politice/sociale, combaterea excluziei și a preeminenței etnicului în drepturile cetățenești. Altfel – avertizează aceștia – eșecul personalității predispune la clivaje atitudinale, la abandonarea responsabilității individuale și la desolidarizare civică (până la respingerea normelor, receptate ca fiind asimilaționiste sau neconforme statutului de „marginal”), ceea ce alimentează un disconfort socio-comunitar progresiv, din ce în ce mai violent.
 - „*a treia cale*”, manifestată prin *migrație*, *neimplicare* și *absenteism*, abandonarea responsabilității civice și etnice, în condițiile „eticizării sărăciei” și ale

accentuării excluderii sociale, ca o consecință a absenței unor politici publice coerente, se constituie dintr-o largă majoritate a populației de romi din România.

În contextul noii reordonări a Europei, al considerării ca „moștenire comună a Europei”, ca „minoritate europeană”, romii au devenit un stimul pentru o reflecție aprofundată a instituțiilor europene, un criteriu politic de preaderare a unor țări central și est europene la structurile și valorile europene. Absența din discursul public a necesității implementării unor proiecte și programe de combatere a excluderii sociale și a discriminării rasiale față de romi, care să implice voința politică a administrației publice, a devenit o preocupare constantă a Consiliului Europei și a Uniunii Europene, relevantă prin numărul semnificativ de normative, prin care România s-a angajat să ia în seamă problematica romă, atât ca o chestiune de recunoaștere juridică a statutului de minoritate etnică/națională, cât și de promovare a unor politici de egalizare a șanselor de acces la resursele de dezvoltare individuală/colectivă. În același sens, adoptarea Legii 48/2002 privind combaterea tuturor formelor de discriminare, a HG 430/2001-Strategia de Îmbunătățire a Situației Romilor, precum și includerea romilor, ca grup defavorizat, în Planul Național Anti-Sărăcie și de Promovare a Incluziunii Sociale, constituie premisele unei noi abordări asupra creșterii accesului romilor la drepturile cetățenești și asupra dreptului la instituții de formare și de reprezentare identitară.

Momentan, schimbarea socială, prin îmbunătățirea „culturii materiale” (combaterea sărăciei romilor), în contextul socio-economic al României actuale, reprezintă un ideal al viitorului. În asemenea situație, viziunea actorilor sociali angrenați trebuie să se axeze pe programe de combatere a discriminării, pornind de la potențialul de schimbare, prin influențarea acelor atitudini și practici sociale pasibile de modificări semnificative, care să vizeze întărirea structurii comunitare și modernizarea patern-urilor romi, multiplicarea experiențelor și a modelelor formative, împuternicirea comunității pentru îmbunătățirea statusului socio-comunitar. În același sens, punerea în rețea partenerială ar putea fi începutul construcției unui sistem care să permită protejarea drepturilor cetățenești și egalitatea de șanse, prin articularea unor măsuri de dezvoltare durabilă, acces nediscriminatoriu la resursele de dezvoltare individuală și colectivă prin accesare la drepturi reale de afirmare a etnoculturii romi.

III. POLITICI EDUCATIONALE ACTUALE CU PRIVIRE LA COPIII ROMI (Gheorghe Sarău, Filip Stanciu)

1. Considerații generale.

Problematica educației copiilor romi constituie una dintre „provocările” cu care se confruntă mediile politice, socio-economice, culturale sau civice din România. Din

acest punct de vedere, apariția *Strategiei pentru Îmbunătățirea Situației Romilor*, concretizarea unei opțiuni ferme a autorităților, a deschis calea luării de măsuri concrete și coerente la nivel macrostructural pentru lansarea unui număr considerabil de acțiuni secvențiale având drept grup – țintă populația romă.

În această abordare globală, segmentul cel mai vulnerabil, copiii romi, constituie o prioritate evidentă în opțiunile de politică educațională numai dacă ar fi să luăm în calcul, la o citire atentă, sarcinile care revin ministerului de profil. Pentru clarificare, menționăm faptul că în literatura de specialitate, politica educației sau politicile educaționale sunt definite ca „un ansamblu de decizii și strategii de adoptare la nivel de stat / public în vederea determinării direcțiilor principale de proiectare și de realizare a activităților de formare-dezvoltare a personalității în cadrul unor instituții specializate integrate / integrabile în sistem”²⁷. Realizarea sa presupune o anumită compatibilitate necesară între opțiunile educaționale fundamentale – asumate la nivel de finalități pedagogice – și activitățile declanșate sau care urmează să fie declanșate – la nivelul unor acțiuni eficiente în anumite condiții concrete, de timp și spațiu.

Trecerea de la tratarea punctuală a problematicii educației copiilor și tinerilor romi specifică perioadei de

²⁷Sorin Cristea, *Dicționar de termeni pedagogici*, București: Ed. Didactică și Pedagogică R. A., 1998, p. 315.

după 1989, la o viziune globală, strategică, de nivel național, a condus la operarea unor schimbări majore de abordare la nivelul decidenților, al principalilor actori ai actului instructiv-educativ, al beneficiarilor acestuia sau la nivelul cercetării științifice fundamentale și aplicative. Astfel, din anul 2000, ministerul de resort a demarat un proces semnificativ de elaborare a unei strategii de nivel național în domeniul învățământului destinat categoriilor de copii aflați în situații de excluziune socială.

În context, trebuie precizat că inițiativa ministerului de a strânge într-un tot unitar, în jurul unor jaloane acționale și temporale, multitudinea de proiecte punctuale sau activități disparate care priveau situația copiilor romi (aflați, în marea lor majoritate, în situații de excluziune socială din motive diverse) a contribuit, în bună măsură, la conturarea, în domeniul de referință, a Strategiei Guvernului României de Îmbunătățire a Situației Romilor, aprobată prin H. G. nr. 430, în aprilie 2001. Trebuie să menționăm și faptul că o societate democratică nu se poate edifica fără aportul tuturor categoriilor de vârstă (mai ales, tinerii), fără aportul instituțiilor Satului abilitate cu formarea acestora (în cazul de față, Ministerul educației, autoritățile școlare din teritoriu) sau fără aportul societății civile (organismele reprezentative ale minorităților naționale). Astfel, în cazul nostru, în triada „tineret – minorități naționale – democrație” strategia guvernamentală își găsește – prin

educația instituționalizată – atât rostul actual cât și sensul său viitor.

2. Documente de politică educațională cu privire la copiii, elevii și tinerii romi

Drept urmare, în consens cu definițiile de mai sus, considerăm utilă formularea jaloanelor care prefigurează viitorul imediat și de perspectivă al „modelului românesc” de îmbunătățire a situației educaționale a copiilor și tinerilor romi:

- Refacerea echității în educație în ceea ce privește copilul rom;
- Asigurarea de șanse egale pentru copiii romi în sistemul de predare în limba maternă;
- Consolidarea educației de bază în limbile minorităților, inclusiv în limba romani, în vederea conservării și dezvoltării identității culturale;
- Asigurarea formării și reconversiei resurselor umane care provin din familiile de romi în concordanță cu politicile de modernizare economico-socială a României;
- Creșterea eficienței actului didactic și, prin urmare, creșterea calității învățământului în limba maternă.

Fixarea direcțiilor principale de proiectare și de realizare a activităților de formare-dezvoltare a

personalității în cadrul unor instituții specializate integrate / integrabile în sistem a constituit punctul nodal al Planului de măsuri pentru implementarea strategiei guvernamentale. Amintim, în sinteză, aceste direcții:

- Efectuarea unei analize cantitative și calitative pentru identificarea și evaluarea situației grupurilor populaționale vulnerabile din punctul de vedere al participării la procesul de școlarizare obligatorie, în special a copiilor romi, al abandonului școlar, al eliminării din formele periculoase de muncă a minorilor, al participării la educația secundară a tinerilor adulți cu parcursul școlar întrerupt, al stării educaționale a copiilor străzii etc.;
- Regândirea rețelei școlare, de o manieră flexibilă, de către instituțiile abilitate în colaborare cu organisme ale societății civile române; relansarea educației în limbile materne, inclusiv romani, în mediul rural și în zonele defavorizate;
- Modificarea sau, după caz, armonizarea și aplicarea cadrului legislativ privind învățământul în limbile minorităților naționale; nuanțarea actelor legislative din punctul de vedere al particularităților învățământului pentru romi;
- Formare multidimensională și anticipativă a cadrelor didactice române sau neromâne care lucrează în învățământul destinat copiilor romi / în limba romani;

- Conceperea pachetului de programe școlare intensive de prevenire a abandonului școlar, a programelor școlare compensatorii pentru elevii excluși de la viața socială normală, a programelor de susținere a limbii și culturii minorității rome;
- Colaborarea cu universitățile și colegiile universitare pentru a asigura formarea inițială a cadrelor didactice pentru învățământul cu predarea în/și a limbii romani;
- Realizarea unui parteneriat eficient între MECT și organismele non-guvernamentale care au ca obiect de activitate grupurile populaționale rome, cu alți actori sociali și / sau cu organismele internaționale specializate.

În termeni de finalități pedagogice, aceste direcții se transpun astfel:

- Diversificarea conținutului învățământului cu predare în/și a limbii materne romani pentru formarea competențelor, atitudinilor și comportamentelor specifice societății cunoașterii;
- Asigurarea condițiilor pentru formarea competențelor de comunicare în toate formele/stilurile cunoscute: învățarea fluentă a limbii române, a limbilor de circulație internațională, a limbii materne;
- Susținerea programelor de asimilare a limbajului informatic;

- Aprofundarea studiului istoriei, tradițiilor și civilizației de către minoritatea romă pentru reevaluarea și afirmarea identității etnice și culturale;
- Alte competențe.

Activitățile declanșate sau care urmează să fie declanșate – la nivelul unor acțiuni eficiente – necesită condiții concrete de timp, spațiu, precum și structuri instituționale adecvate scopului:

- Înființarea de structuri instituționale menite a transpune în practică strategia guvernamentală. În cazul educației, Comisia Ministerială pentru Romi (CMR), este formată din 9 membri care acoperă toate domeniile existente la scara sistemului național de învățământ. În același sens, inspectorii școlari pentru minorități/romi, dintre care jumătate aparțin acestei etnii, asigură legătura necesară cu factorii implicați;
- Elaborarea unor documente de politică educațională care vizează termenul scurt și mediu. Strategia dezvoltării învățământului preuniversitar în perioada 2001-2004, cu proiecții până în 2010, include problematica de referință, resursele umane și mijloacele de acțiune, graficul și delegarea responsabilităților privitoare la grupurile țintă: copiii romi;

- Participarea efectivă și constantă la stagiile de instruire-formare pentru structurile de implementare a Planului de Măsură: experți CMR, membrii structurilor de monitorizare și implementare a Strategiei;
- Realizarea parteneriatului strategic, eficient, între autoritățile publice centrale și locale cu factorii interesați (comunitatea locală, liderii romilor, ONG-uri de profil, organisme internaționale etc.);
- Întocmirea planului de stimulare a participării școlare și de reducere a abandonului școlar în rândul populației de romi și elaborarea „Strategiei privind stimularea participării la educație a copiilor și a tinerilor romi”;
- Întocmirea raportului anual privind situația școlară a elevilor proveniți din familiile de romi. Studiul realizat de către MECT în colaborare cu Institutul de Științe ale Educației și Reprezentanța UNICEF în România reprezintă o diagnoză a situației școlare a copiilor romi (culegere de date, prelucrare cantitativă și analiză comparativă cu indicatorii de nivel național).

MECT a elaborat și implementat, în parteneriat cu organisme internaționale (de pildă, UNICEF), ONG-uri și autoritățile publice locale, o serie de proiecte care vizează stimularea participării școlare a copiilor romi și

diminuarea abandonului, proiecte care se subsumează pct. 2 și pct. 8 din Planul General de Măsuri. Astfel, s-au încheiat recent, ori sunt în derulare la această dată, o serie de proiecte, cum ar fi:

- **„Accesul la educație al grupurilor dezavantajate, în special al copiilor romi”**, cu un buget de 8,33 milioane EURO (7 milioane EURO de la Uniunea Europeană și 1,33 milioane EURO de la Guvernul României). Programul se derulează în perioada 2002-2004 în 10 județe ale țării. Programul are în vedere și formarea cadrelor didactice, a inspectorilor romi și a mediatorilor școlari romi care lucrează în comunități dezavantajate cu uniăți școlare în care există un procent ridicat de copii romi.
- Realizarea de analize punctuale sau la scară națională privitoare la abandonul școlar prin intermediul proiectului **„Participarea școlară a copiilor romi”**²⁸ (MEC, Reprezentanța UNICEF în România, Institutul de Cercetare a Calității Vieții și Institutul de Științe ale Educației), program ce s-a derulat până în decembrie 2002 .
- Participarea la proiectul **„Dezvoltarea capacității comunităților de romi de a retrage copiii din formele periculoase de muncă și de a-i integra în sistemul de educație națională”**, în parteneriat MEC, ECCOSOC, Biroul Internațional

²⁸Mihaela Jigău (coord.): 2002, *Participarea școlară a copiilor romi la educație*, București: Editura , p. 240.

- al Muncii (proiect ce a fost derulat până în 2003).
- Inițierea, monitorizarea și evaluarea proiectului “**«Start bun pentru școală»**», desfășurat la Panciu, realizat de MEC în parteneriat cu UNICEF, ISE, ICCV și Romani Criss.
 - Participarea MEC la proiectul „**Dezvoltarea capacității CSDR de a contribui la combaterea celor mai grave forme de muncă a copiilor**”, proiect subsumat Acțiunii Naționale pentru Prevenirea și Eliminarea Muncii Copiilor în conformitate cu prevederile Memorandumului de Înțelegere pe care România l-a semnat.
 - Din 2003, MEC, în parteneriat cu UNICEF, ISJ Giurgiu, cu concursul autorităților publice locale ale județului Giurgiu, desfășoară proiectul – pilot **«Zone de Educație Prioritare»** într-o unitate școlară cu populație de peste 50% romă, proiect care, prin rezultatele sale, va fundamenta o necesară extindere a sistemului la scară națională.
 - Inițierea și derularea, în anii calendaristici 2001, 2002 și 2003 a unui program (parteneri ai MEC: UNICEF - care asigură și finanțarea, Romani CRISS, Fundația „Phoenix”) de editare a unor materiale educaționale destinate școlarizării / educației copiilor romi și educației interculturale²⁹:

²⁹Casete audio cu *Cele mai frumoase povestiri și pilde române*, în limba romani; *Programul meu zilnic* – în versuri, în limbile romani, română și maghiară; *Vocabular trilingv ilustrat (română – maghiară – romani)* – destinat elevilor romi de clasa I, care nu știu româna sau maghiara în momentul venirii la școală; un manual de alfabetizare în limba romani; dicționarul român – rom ; casetă audio – în limbile română, maghiară și romani – despre istoria romilor.

- Inițierea și derularea unui program **de elaborare și de tipărire a cursurilor universitare de limba și literatura romani**³⁰, finanțat de CEDU 2000+.
- Consultanță de specialitate, sprijin logistic și recomandarea de autori și specialiști în domeniul limbii, istoriei și culturii romani unor organizații neguvernamentale și unor edituri pentru tipărirea de materiale educaționale sau de limba, literatura, istoria și civilizația romă, elaborate de romi³¹.
- Organizarea, în vacanța de vară (2001, 2002 și 2003) de tabere (de limbă și cultură romă pentru 200-250 copii romi; alta – interculturală – pentru câte 200 copii din rândul olimpicilor maghiari, romi, germani, turci, ucraineni, sârbi, slovaci, ruși - lipoveni).
- Organizarea în anii 2001, 2002 și 2003 a Concursului național de limbă romani (edițiile a II-a, a III-a și a IV-a) la Bacău (2001), Turnu Severin (2002) și Tg. Mureș (2003);
- Intensificarea studiului limbii romani în școli generale, în anii școlari 2001/2002, 2002/2003, astfel încât numărul de județe în care se studiază cele 3 - 4 ore săptămânale / clasă sau grupă cu copii romi a crescut de la 34 (septembrie 2001) la

³⁰ Cursurile au apărut în anii calendaristici 2001 – 2002 și sunt destinate studenților romi de la secția de “institutori – profesori de limba romani” a Colegiului de Învățământ Deschis la Distanță CREDIS (Universitatea București), în parteneriat cu CREDIS și CEDU 2000+. Până în prezent (mai 2003), s-au elaborat și tipărit 6 cursuri universitare, urmând a se elabora și tipări în anul 2004 un curs de lexicologie romă.

³¹ CEDU 2000+ pentru lucrările *Abeedarul rom*, *Manualul de limba romani de clasa a III-a și Întâmplări din viața mea*; CRCR Cluj Napoca pentru lucrările: *Nestemate rome/Romane taxtaja*, *Punguța cu doi bani* – dramatizare în versuri, *Suferinți* – volum de versuri în romani, *Povestiri rome* etc.; Fundația Providența pentru editarea *Culegerii de texte biblice în limba romani*, PER și CRCR Cluj Napoca – pentru *Abeedarul rom* ș.a.

38 (septembrie 2002).

- Revizuirea programei școlare de istoria și tradițiile romilor, prin consultarea profesorilor romi de istorie (iunie – septembrie 2002) și elaborarea unei programe de limba și literatura romani pentru clasele a V-a – a VIII-a, de către autori romi (iunie – septembrie 2002, aprobată în 2003);

3. Acțiuni afirmative în sprijinul copiilor romi cuprinși în sistemul educațional instituțional

Cadrul didactic (educatoare / educator, învățătoare / învățător, profesor / profesoară), îndeosebi cel care ia pentru prima dată contact educațional cu preșcolarii, elevii și părinții romi, trebuie să cunoască faptul că activitățile de predare, de îndrumare și de conlucrare cu elevii și părinții romi presupun un anumit specific, asupra căruia prezentul *Ghid* are menirea de a-i preveni.

Specificul muncii la grupe / clase de romi își are explicația, pe de o parte, în faptul că, de regulă, preșcolarul / școlarul rom - la venirea în școală - cât și familia acestuia au un alt orizont de așteptare (cel puțin din perspectivă emoțională, în comparație cu ceilalți elevi, în funcție de limba de predare, români sau maghiari) și, pe de altă parte, în aceea că personalul didactic nerom nu a fost prevenit în perioada sa de formare profesională

inițială asupra activității specifice cu preșcolarii, elevii și tinerii romi.

De cele mai multe ori, *preșcolarul sau elevul rom*:

- provine dintr-o familie care se confruntă, în comparație cu familiile elevilor de alte etnii, cu grave probleme sociale și financiare;
- nu a frecventat învățământul preșcolar, la clasa I având probleme deosebite legate de integrarea în colectivitatea școlară (salutul, modalitățile de adresare, faptul de a se afla static în banca școlară, noile relații cu colegii ce nu se confruntă, de regulă, cu probleme financiare sau sociale ș.a.) și lipsindu-i deprinderi specifice de bază (mânuirea instrumentului de scris, capacitatea de orientare în pagină și de încadrare în forme și spații, dificultăți și o slabă disponibilitate de comunicare ș.a.);
- se bucură în familii de o călduroasă atenție din partea părinților și a rudelor, având, astfel, așteptări similare, în clasele primare, din partea cadrelor didactice din instituțiile școlare;
- provine, uneori, din comunități compacte, închise, în care se vorbește doar limba maternă romani, elevul necunoscând limba în care decurge procesul didactic (română sau maghiară);
- este purtătorul unui alt tip de reprezentări și experiențe despre lume, deținătorul unor intense trăiri și emoții familiale.

La rândul său, *cadrul didactic din afara etniei rome*:

- prin pregătirea inițială, dobândită în liceul pedagogic, în școala postliceală, în colegiul universitar de institutori sau în facultăți, nu dispune de o serie de informații și chei de soluționare pentru situațiile când elevul din clasă nu mai este un elev „fără probleme”, ci unul care provine dintr-o minoritate cu un anumit specific (săracă, etnică, cu deficiențe fizice ori psihice etc.);
- acționează în conformitate cu tradiția școlară, care, în cazul romilor, s-a circumscris, până în urmă cu un deceniu – când, experimental, s-a trecut la introducerea, în regim opțional, a orelor săptămânale de limba romani – ideilor unui învățământ de masă, după rigorile generale, atât în unitățile școlare cu predarea în limba română cât și în maghiară;
- prin relele practici perpetuate și, câteodată, prin prejudecățile existente în învățământ (care aveau în vedere atragerea copiilor romi la școli, numai pentru ca aceștia să fi figurat înscriși), învățătorul sau profesorul, așadar nu prestează o activitate didactică eficientă, menită să-i mențină pe elevii romi la școală; de multe ori, scopul era acela ca învățătoarele sau profesorii să nu-și piardă normele. La aceasta, s-a adăugat și faptul că, de ambele părți – a școlii,

respectiv, din partea elevilor și a părinților romi – a coexistat, de multe ori, un interes mascat, periculos. Pe de o parte, unii directori și unele cadre didactice se bucurau dacă elevii romi nu frecventau, în fapt, școala. După ce elevii romi erau înscriși în evidențele școlare, deși nu urmau cu regularitate cursurile, la insistențele părinților romi (pentru ca familiile să poată ridica alocația de stat prevăzută pentru copiii care frecventează școala), direcțiunile școlilor ștampilau carnetele de elev, atestându-se, astfel, incorect, faptul că respectivii elevi romi frecventau școala cu regularitate. Pe de altă parte, părinții romi acceptau „procedura”, bucurându-se dacă elevii respectivi rămâneau acasă să îngrijească de alți frați mai mici ori dacă exercitau diferite activități pentru a contribui la existența de zi cu zi a familiei;

- aplica și, pe alocuri, mai aplică încă, rele tratamente prin care, uneori, elevul rom era etichetat încă de la venirea sa în clasa I ca fiind incapabil să facă față cerințelor școlare și era așezat în ultima bancă a clasei sau, și mai grav, când la nivelul direcțiunilor de școli s-a procedat și se procedează încă la „epurarea” claselor I, separându-se copiii romi de ceilalți, pe motivul cel mai comod pentru școală, anume, acela că elevii romi – nefrecventând grădinița - au nivel scăzut de integrare în colectivitatea școlară

ori, fiind sărăcăcios îmbrăcați, „distrug” imaginea clasei. Ceea ce ar fi fost de așteptat din partea autorităților școlare, moral și în compensație, ar fi fost ca, automat, în astfel de situații, de „segregare vremelnică” (maxim până la clasa a IV-a), copiii romi să fi avut la clasă un învățător din etnia romă, să li se fi introdus și cele 3-4 ore săptămânale de limba romani, iar școala să fi dezvoltat, măcar pe durata primilor doi ani ai claselor primare, un program de asistare școlară suplimentară a acestor copii (în familie sau în școală, prin activități de voluntariat ale învățătorilor și ale elevilor romi din localitate, de regulă, foști elevi ai școlii respective.).

A. Acțiuni afirmative privind școlarizarea preșcolarilor

Sunt notabile *proiectele inedite* realizate de o serie de organizații, rome și nerome, începând din anul 1992 și până în prezent, ca, de pildă: CEDU 2000+, UNICEF, Caritas Satu Mare, CRCR și Wassdas Cluj Napoca, Salvați Copiii!, Romani CRISS, Agenția „Împreună” ș.a.

De regulă, în acest tip de proiecte, ONG-urile au contribuit cu inițiativa, cu finanțarea (mobilier școlar, materiale educaționale atractive, rechizite, formarea educatoarelor în seminarii), o gustare / masă, atmosferă

destinsă și tolerantă etc., iar unitățile școlare, de regulă, au asigurat remunerarea educatoarelor.

Pe lângă astfel de proiecte, derulate de către ONG-uri în comun cu unitățile de învățământ, s-au înregistrat și unele inițiative ale comunităților de romi – îndeosebi în comunitățile compacte de romi (unde copilul rom este captiv în comunitate, când, de obicei, nu cunoaște decât limba maternă romani) – ce au avut ca scop organizarea, pe bază de voluntariat, în comunitate, pentru copiii romi ce urmau să intre în clasa I, a unor *cursuri pentru învățarea limbii române sau a limbii maghiare* (în funcție de tradiția școlară locală). Să remarcăm aici inițiativele romilor din cartierul Fața Luncii (familia domnului Nicolae Costache, respectiv, inițiative similare în județul Cluj).

Toate acestea au constituit germenii unui program, elaborat în anul 2001, materializat în proiectul „**Start bun pentru școală**”, Panciu, județul Vrancea. Gândit ca o „grădiniță estivală premergătoare școlii”, proiectul a demonstrat viabilitatea unei potențiale modalități de „recuperare preșcolară“, anume, că în decurs de trei săptămâni, în lunile august - septembrie, 20 de copii romi (care nu au frecventat niciodată sistemul de învățământ preșcolar) au putut recupera, sub îndrumarea unei educatoare și a unei învățătoare, achizițiile ce se

configurează în mod normal în învățământul preprimar, îndeosebi cele care privesc socializarea, viața în viitoarea comunitate școlară, deprinderile de bază esențiale (activități alternate de ascultare și de formulări de răspunsuri, mânuirea instrumentelor de scris/desenat și de colorat, muncă individuală și activități în grup ș.a.). Proiectul s-a bucurat și de o componentă de monitorizare, asigurată de către specialiștii I. Șt. E. - pe întreaga durată a clasei I, prilej cu care elevii romi, beneficiari ai grădiniței estivale, au demonstrat o foarte bună integrare în mediul școlar și consecvență în procesul instructiv - educativ din toate punctele de vedere (nivel de achiziții, norme de conduită ș.a.). Modelul a fost multiplicat în cadrul unor inițiative locale (comunități de romi, primării, școli, ONG-uri, biserici ș.a.) și chiar a fost inclus în proiectele din județele Buzău, Galați, Vaslui etc. din Programul PHARE – MEC.

Proiectul - pilot PHARE, ce se testează în zece dintre cele 40 de județe care au candidat la selecție, îi are, cu precădere, în vedere, ca grup – țintă, pe elevii romi care nu au frecventat grădinița.

În seria demersurilor pozitive înregistrate la nivelul școlarizării preșcolarelor romi se înscriu și activitățile inițiate de autoritățile educaționale, realizate cu

finanțare acordată de unele instituții partenere, orientate spre editarea unor materiale educaționale pentru preșcolarii romi. Aici se înscriu organizațiile și instituțiile care au excelat în producerea unor astfel de materiale - fie în parteneriat cu Ministerul Educației și Cercetării, fie în mod independent - anume: UNICEF, CEDU 2000+, CRCR Cluj Napoca, Salvați Copiii!, Institutul Intercultural Timișoara, Asociația Montană a Moților ș.a. Editarea de materiale educaționale pentru preșcolarii romi, demarată din 2001, este, poate, cea mai coerentă și consecventă componentă educațională la nivel preșcolar. Iată câteva dintre acestea:

- **Vocabularul trilingv ilustrat**³² se adresează, cu precădere, elevilor romi de clasa I proveniți din comunitățile compacte – unde nu se vorbește decât limba maternă romani – și învățătoarei acestora, el putând fi utilizat însă și la nivel preșcolar, în scopul învățării lexicului elementar de care elevii vor avea nevoie la clasa I, în limbile română sau maghiară, pornind de la cunoștințele lor de limba maternă romani.

³²*Vocabularul trilingv ilustrat* (MEC, Romani CRISS, cu suportul financiar al UNICEF). Lucrarea (ce poate fi utilizată la nivelul preșcolar sau la orele de limbă maternă romani) se află la dispoziția cadrelor didactice în bibliotecile CCD-urilor, în cele ale școlilor în care se predă limba romani ori există mulți elevi romi. *Vocabularul trilingv ilustrat* a fost realizat de: înv. insp. Nuică Elena (listarea cuvintelor românești din abecedarele de limbă română), Gheorghe Sarău (versiunea romani a componentelor românești și maghiare) și Murvai László (listarea cuvintelor maghiare din abecedarele de limbă maghiară și traducerea în limba română).

- **Casetele audio cu povestiri și pilde rome, în limba romani**³³ se adresează preșcolărilor romi din unitățile de învățământ cu predarea în limba romani, dar și celor din grădinițele în care numărul de copii romi este preponderent, în scopul familiarizării, pe de o parte, cu patrimoniul folcloric al romilor, și, pe de alta, pentru a cunoaște un variat lexic rom, specific poveștilor, dar și al comunicării moderne, cotidiene. Povestirile se termină stereotip cu o morală, cu un îndemn, de tipul: „Vedeți, copii, de aceea este bine să...” sau: „Vedeți, dragi copii, de aceea nu este bine să...”. În plus, casetele pot fi utilizate de către educatoarele românce sau maghiare, la grupele cu copii romi, organizându-se audițiile în limba romani, dar provocându-se o discuție în română/maghiară, după ce acestea vor fi cunoscut traducerea povestirilor de pe pagina web. De asemenea, din perspectiva interculturalității, a diversității, educatoarele pot dirija discuții împreună cu copiii de alte etnii, pornind de la mesajul acestor povestiri și pilde rome. De bună seamă că aceste casete pot fi utilizate și la clasele I-IV în care învață elevii romi, în scopul îmbogățirii

³³Casetele audio cu povestiri și pilde rome în limba romani - vol. I (2001, copertă: Petre Marian) și vol. II (2003, copertă: Cosmin-Adrian Stanciu) - au fost editate și finanțate de UNICEF (la Media Pro Music București), la propunerea Ministerului (vol. I și în cooperare cu Romani CRISS), Povestirile și pildele rome sunt rostite de povestitorii romi: Borcoi Jupiter, Dumitru Ion Bidia, Gheorghe Cincă, Ionel Cordovan, Tudor Lakatos, Nicolae Pandelică, Aurica Rădulescu și Sorin Sandu Aurel, cât și de un povestitor nerom, Lucian Cherata. Casetele se găsesc în bibliotecile județene și ale CCD-urilor, în bibliotecile școlilor în care se predă limba romani ori există mulți elevi romi, iar, în variantă electronică (audio în romani și, sub formă scrisă, ca traducere în limba română) și pe pagina de Internet a Ministerului, în secțiunea rezervată învățământului destinat romilor.

lexicului rom și, mai ales, în cazul elevilor romi de clasa I, care nu au frecventat învățământul preșcolar.

- **Punguța cu doi bani**³⁴ poate fi utilizată la grupele cu copii romi, ori preponderent romi, atât de pe pozițiile învățării / perfecționării achizițiilor de limbă maternă romani, dar și din perspectiva însușirii limbilor română sau engleză la acest nivel. Firește, această lucrare poate avea o destinație mai largă, prin utilizarea ei și la clasele primare, inclusiv din perspectiva educației extrașcolare (realizarea de scenete într-una dintre cele trei limbi ș.a.).
- **Povestirile de Ion Creangă**³⁵ în limba romani vin în sprijinul educatoarei (iar, la clasele primare, al învățătoarei), atât pentru a le facilita elevilor romi să-și dezvolte cunoștințele de limbă română, prin lecturări alternate în română și romani, dar și pe cele de limbă romani. Copiii se familiarizează, în același timp, cu specificul și morala povestirilor lui Creangă. Lecturarea lor în grupele cu copii romi și de alte etnii poate fi valorificată și din punctul de vedere al schimbului de valori și de mentalități între diferitele etnii. Lucrarea – editată (în anul 2002)

³⁴„Punguța cu doi bani” este o dramatizare în versuri după Ion Creangă, realizată de Elena Nuică (în ediție trilingvă română, romani și engleză) și publicată de Editura Kriterion, în anul 2002, cu finanțare CRCR (Versiunea romă: Octavian Bonculescu, Isabela Bănică, Gheorghe Sarău; versiunea engleză: Isabela Bănică; ilustrații: Octavian Bonculescu). Consultarea acestei lucrări se poate face în bibliotecile județene și în cele ale CCD-urilor, în bibliotecile școlilor în care se predă limba romani sau există mulți elevi romi, dar, în variantă electronică, și pe pagina de Internet a Ministerului, în secțiunea rezervată învățământului destinat romilor.

³⁵Selecția celor patru povestiri și traducerea în limba romani sunt făcute de prof. de limbă romani Lidia Ursu, din județul Alba.

într-un tiraj extrem de limitat de către Asociația Montană a Moșilor din județul Alba - este disponibilă doar pe suport electronic, în limba romani (în biblioteci existând din abundență variantele românești sau maghiare ale acestor povești), pe pagina web a Ministerului (www.edu.ro), în rubrica materialelor educaționale pentru romi.

- **Ajkuk**³⁶, cărticică ilustrată, structurată în patru limbi (română, romani, maghiară și bulgară), conține texte ce pot servi la îmbogățirea vocabularului preșcolarului în limbile română sau maghiară, prin limba maternă romani, respectiv, dat fiind conținutul textelor utilizate, contribuie la educația copiilor pentru diversitate, încă de la fragede vârste – cum spune, de altfel, Umberto Eco, într-unul dintre textele traduse.

Cât privește *„pregătirea” educatoarelor și a educatorilor romi necalificați* (absolvenți nu ai unor licee sau instituții postliceale sau universitare cu profil pedagogic, ci ai diferitelor licee sau chiar ai unor facultăți), s-a manifestat o preocupare semnificativă din partea mai multor factori. „Preformarea” cadrelor didactice romi necalificate, ca profesori de limbă romani, s-a realizat, în prima fază, prin cursuri intensive de vară,

³⁶ „Ajkuk”, editată în anul 2002, de Institutul Intercultural Timișoara, împreună cu Organizația franceză „Popor și Cultură”, MEC, Programul Comenius ș.a., la Editura Veritas din București.

cu o durată de 3 săptămâni, respectiv, în faza a doua, prin cooptarea acestora în învățământul superior, la cursuri universitare la distanță, în vederea pregătirii lor ca institutori – profesori de limba romani. Se știe că, atunci când copiii romi au frecventat grădinița (căci se cunoaște realitatea că foarte puțini copii romi frecventează învățământul preșcolar), ei nu au putut beneficia decât de oferta generală din sistemul de învățământ preșcolar, nenuanțată din perspectivă etnică sau din cea a grupului-țintă rom, deoarece, la grupele cu copii preponderent romi sau doar cu copii romi funcționează, de regulă, cadre didactice nerome - române și maghiare – care nu au fost prevenite în cadrul pregătirii lor inițiale asupra specificului acestui tip de învățământ.

Pe de altă parte, să notăm faptul că, la unele grupe de grădiniță, formate din elevi romi, funcționează și cadre didactice necalificate, rome și nerome, care au beneficiat de **pregătire specifică** în cadrul școlilor de vară de limba și metodică predării limbii romani. **Cursuri de sensibilizare și de pregătire a educatoarelor și a educatorilor români sau maghiari** din perspectiva specificului activității cu copiii preșcolari romi au derulat cu succes organizația Salvați Copiii! și Fundația CEDU 2000+, în cadrul proiectelor lor educaționale punctuale sau la scară extinsă, la nivel național.

Prin recentul Program PHARE al MEC, centrat pe

categoriile de elevi defavorizați, îndeosebi romi, o componentă importantă vizează formarea de cadre didactice romi prin cursuri locale, zonale și centrale prin formele învățământului deschis la distanță.

B. Acțiuni afirmative privind școlarizarea elevilor la nivelul învățământului primar

a. Învățământul pentru romi din școlile cu predarea în limbile română sau maghiară. Se știe că elevii romi învață, de regulă, fie în școlile românești, fie în cele cu predarea în limba maghiară, în funcție de tradiția școlară locală și de opțiunile părinților romi.

Până în septembrie 2003 – deși legislația permitea acest lucru – nu s-a organizat un învățământ cu predarea monolingvă în limba maternă romani după modelul altor minorități cu tradiție în învățământul de acest tip (maghiar, german, slovac ș.a.), învățământul primar pentru romi regăsindu-se, așadar, preponderent în componenta românească, respectiv, maghiară. Prima clasă cu predare efectivă în limba romani s-a organizat abia în septembrie 2003 la școala Măguri – Lugoj din județul Timiș.

Dacă, până în anul 1995, timidele inițiative ale unor ONG-uri (Romani CRISS, Școala Rut din cartierul bucureștean Ferentari – ca inițiativă a Bisericii Baptiste „Providența” –, UNICEF, Organizația ROMROM din Caracal ș.a.) în structurarea unor proiecte de recuperare școlară pentru romi (alfabetizare și/sau completarea studiilor primare) se înscriau într-o metodologie mai veche de anul 1989,

odată cu publicarea Legii Învățământului nr. 84/1995, recuperarea școlară s-a realizat în perimetrul acestui act normativ. Posibilitatea alfabetizării ori a completării claselor primare pentru persoanele cu vârste până la 14 ani era condiționată de organizarea unor astfel de cursuri doar în regim „de zi”, fără a se avea în vedere că persoanele care, fie nu au frecventat niciodată școala, fie au părăsit-o între timp, de cel puțin doi ani, nu mai puteau să urmeze clasele primare în regim „de zi” sau după aceleași programe sau manuale școlare ca și elevii cu vârste școlare adecvate acestei activități, fiind, de multe ori, antrenate în activități ce priveau asigurarea traiului personal sau al familiei.

Dat fiind acest context, inițiativele de alfabetizare și de recuperare școlară la nivelul claselor primare au aparținut, în exclusivitate, în perioada 1990-1995, organizațiilor neguvernamentale, iar după 1995 proiectele de acest tip au fost derulate de către acestea împreună cu rețeaua școlară de stat. Au excelat, îndeosebi după anul 1995 și până în momentul de față, în organizarea de proiecte educaționale de alfabetizare și de recuperare școlară destinate romilor – așa cum prevede art. 20 (la alin. 1 și 4), organizații neguvernamentale, interguvernamentale sau guvernamentale, din România sau din alte țări, ca: FSD București, CEDU 2000+, (într-o rețea de peste 300 de școli cu elevi romi), Salvați Copiii!,

UNICEF la Mangalia, în județele Dolj, Giurgiu, Ilfov, Neamț, Sălaj ș.a., Fundația Wassdas și CRCR Cluj Napoca în județele Cluj, Sălaj, Ilfov ș.a., Organizația CARITAS în județele Satu Mare și Maramureș, Institutul Intercultural Timișoara, Asociația Femeilor Țigănci din Timișoara, Proiectul Rut al Fundației „Providența” (ce avea să se desprindă în două proiecte deosebit de serioase: Școala Rut și Căminul Phillip (ambele în Cartierul Ferentari – București), Școala Nyeri Szent Fülöp din Sf. Gheorghe (CV), PER Tg.Mureș – în unități școlare din Mureș, FICE România – în județul Argeș și în București, Asociația pentru Dezvoltarea Prieteniei între Popoare – în județul Dâmbovița, Romani CRISS la Caracal (împreună cu Organizația ROMROM), Coltău (Maramureș), M. Kogălniceanu (Constanța), Organizația „Noroc” în județul Tulcea, Asociația Montană a Moșilor – în județul Alba, Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună”, Școala Waldorf în localitatea Roșia din județul Sibiu ș. a. m. d.

Nici în ceea ce privește asigurarea de învățători, care să răspundă avalanșei de solicitări de a se organiza cursuri de alfabetizare și de recuperare școlară la nivelul claselor primare, venite din partea romilor, rețeaua de învățământ nu a putut face față, mai cu seamă când aceste cereri vizau perioada anului cuprinsă între lunile octombrie – aprilie. Începând cu anii școlari 2000 / 2001 și 2001 / 2002, ministerul de resort a cerut inspectoratelor

școlare județene să-și propună, anual, un număr de catedre pentru alfabetizare și recuperare școlară care să fie finanțate de către inspectoratele școlare județene.

Este foarte important de menționat că unele ONG-uri au imprimat și un alt fel de abordare a învățământului pentru romi, diversificând activitățile de recuperare școlară. Așa, de pildă, CEDU 2000+, a propus structurarea și derularea unui proiect inedit, denumit „A doua șansă“, finanțat de această Fundație, adresat tinerilor romi cu vârste între 14 –25 de ani (care au absolvit cel puțin clasele primare), ce vizează completarea ciclului gimnazial și însușirea, în paralel, a unei meserii.

De asemenea, unele ONG-uri au diversificat oferta educațională pentru romi în școli și din alte unghiuri de abordare: al „șanselor egale“, al formării cadrelor didactice rome și nerome sau al producerii de materiale educaționale în limba romani sau adresate educatoarelor și profesorilor (CEDU 2000+ „UNICEF, Salvați Copiii!“), al interculturalității și al diversității (Institutul Intercultural Timișoara, Fundația „Phoenix“).

b. Ore săptămânale de limba maternă romani în școlile cu predarea în limba română sau maghiară

Dar activitatea cea mai stabilă și coerentă a învățământului pentru romi, la nivelul claselor I – IV, a constituit-o, din anul 1992 și până astăzi, instituirea studiului limbii romani în școlile cu elevi romi, la cerere, câte 3-4 ore săptămânale / grupă sau clasă, prin includerea lor în trunchiul comun de discipline.

Și introducerea studiului limbii materne romani la clasele primare, în anul școlar 1992 / 1993, se datorează tot unor inițiative personale, pe care Direcția Generală în Limbile Minorităților le-a sprijinit, aprobând orele săptămânale de limbă romani la Școlile Bobești – Glina din jud. Ilfov (prof. Carmen State), Sântana în jud. Arad (prof. Corneliu Dorot) și la Caracal, în jud. Olt (prof. Vasile Ion).

Cu începere din anul școlar 1995 / 1996 - când primele grupe de învățători romi terminau Școlile Normale (fostele Licee Pedagogice) din București, Bacău și Tg.Mureș – studiul limbii materne romani s-a extins în județele Mureș, Maramureș, în București, apoi, din luna mai 1998, predarea acestei limbi înregistrează un fenomen exploziv. De pildă, dacă în anul 1998 existau la nivel de țară doar 10 profesori de limbă romani, în 4 județe, numărul acestora avea să crească la 260 de profesori romi pentru limba romani în momentul de față, iar cel al elevilor, de la aproximativ 1000 – la 15.807 în

martie 2003, într-un număr de 38 de județe din cele 42 de unități administrative ale României.

c. Formarea de cadre didactice romi pentru necesitățile învățământului primar

O inițiativă a Ministerului Învățământului din anul 1990 privea alocarea de locuri speciale pentru candidații romi la Școlile Normale din București, Bacău și Tg. Mureș (în total 56 de elevi dintre care, la Bacău, cca. 20 erau neromi), în scopul pregătirii lor ca învățători care să lucreze cu copiii romi în școli primare și în grădinițe. De subliniat că doar clasele din cadrul Școlilor Normale din București și Tg.Mureș și-au atins scopul. Aproape toți absolvenții lucrează la clase cu copii romi, unde predau și orele de limba romani, alți câțiva sunt inspectori pentru învățământul destinat romilor, alții excelează în producerea de materiale educaționale pentru romi.

Ulterior, între 1993 – 1998, acordarea de locuri distincte pentru pregătirea învățătorilor romi în cadrul Școlilor Normale / al Liceelor Pedagogice a încetat, dar, a fost reluată, din anul școlar 1999 / 2000, în câteva Școli Normale din: Bacău, Cluj, Tg.Mureș, Timișoara, Zalău, unde s-au alocat locuri, punctual, în funcție de numărul de solicitări.

Pregătirea viitorilor profesori de limba romani pentru necesitățile claselor primare și gimnaziale, dar și a

învățătorilor a demarat, pe scară extinsă, în anul universitar 2000/2001, când la Colegiul universitar de învățământ deschis la distanță CREDIS, al Universității București, s-a structurat o secție de institutori – profesori de limba romani, la inițiativa D.G.Î.L.M din Minister, a Fundației CEDU 2000+, (care a asigurat plata taxelor de studii și a cheltuielilor aferente pentru 30 de cursanți romi timp de doi ani și, de asemenea, onorariul autorilor care au elaborat cursurile universitare necesare de limbă și literatură romani), cu concursul Colegiului CREDIS. Ulterior, finanțarea altor cursanți romi a fost completată de CRCR Cluj Napoca, OSI Budapesta, Fundația „Providența” din București, Fundația „Noroc” din Tulcea. *Cel mai mare număr de burse îl asigură însă UNICEF - România pentru 117 cursanți romi (inclusiv cheltuielile aferente), pe durata a doi ani universitari.*

Astfel, pentru pregătirea specifică a cursanților romi, pe componenta de limbă și literatură romani, prin cursurile la distanță ale Colegiului universitar CREDIS București, Fundația CEDU 2000+ a finanțat editarea a 7 cursuri destinate acestora, ce se constituie în bibliografia obligatorie pentru pregătirea / perfecționarea profesorilor de limba romani din școli (în acest cadru sau individual): trei cursuri de literatură romă (civilizație veche indiană; folclor și antropologie romă; istoria literaturii rome), respectiv patru cursuri de limba romani (morfologie și

sintaxă; curs practic – casete audio; stilistica limbii romani – manual bilingv de traduceri; lexicologie romă).

Dar formarea la distanță (în vederea obținerii diplomei universitare) a cadrelor didactice romi necalificate are și o componentă preliminară, cea a „preformării” prin *cursurile intensive de vară de limba și metodică predării limbii romani*, la care, anual, din 1999 și până în prezent, au fost cooptați în medie câte 50 de cursanți din comunitățile romi și formați ca învățători și profesori de limba maternă romani, apoi, la începutul fiecărui an școlar au primit norme de profesori necalificați pentru predarea limbii materne sau norme de învățători la clase cu elevi romi. Finanțarea cursurilor intensive de vară de limba romani a fost asigurată, de-a lungul celor cinci ediții, de UNICEF (edițiile 2003, 2002, 2001), de MEC, împreună cu Ambasadele Marii Britanii și Franței la București (ediția 2000, cu concursul Romani CRISS), respectiv, de Guvernul României, împreună cu FSD București și CRCR Cluj Napoca (ediția 1999).

d. Elaborarea instrumentelor de lucru școlare necesare la clasele cu copiii romi din ciclul primar

Elaborarea instrumentelor de lucru școlare utile învățătorului nerom, la clasa I, menite să elimine blocajul lingvistic reciproc (elev rom / învățător nerom). Pentru a preîntâmpina blocajul lingvistic (din partea elevului

rom - care vine dintr-o comunitate compactă romă, necunoscând doar limba maternă romani - respectiv, din partea învățătoarei care nu cunoaște limba maternă a elevului), cu începere din anul 2001, Ministerul a decis cu partenerii săi (UNICEF îndeosebi) editarea de materiale educaționale care să se adreseze și corpului profesoral „gagio”, spre a-l ajuta să-și desfășoare, în primele săptămâni, activitatea cu succes în situațiile în care vor avea în clasă elevi romi care, nefrecventând anterior grădinița, nu cunosc limba de predare, româna sau maghiara.

De remarcat faptul că demersuri similare îndreptate spre școlarizarea elevilor romi din ciclul primar fuseseră făcute anterior doar de ONG-uri, cum au fost, de pildă, „CEDU 2000+,” și „Salvați Copiii!”, ceea ce însemna - și înseamnă încă – foarte puțin.

În acest nou context, MEC și UNICEF procedează, cu consecvență, la elaborarea unor materiale educaționale pentru nivelul primar, adresate, în primul rând, învățătorilor neromi, dar și profesorilor de limbă romani care predau la nivelul învățământului primar orele săptămânale de limba romani, chiar și copiilor romi care frecventează această disciplină.

Până în prezent, au fost elaborate următoarele materiale educaționale din această categorie:

*** Vocabularul trilingv ilustrat** (pe care l-am menționat și la educația preșcolară) conține peste șapte sute de

ilustrații color și cca. 1800 de elemente lexicale, grupate în două vocabulare trilingve *român – maghiar – rom* și *maghiar – român – rom*. Structurarea unei astfel de lucrări a pornit, cum prefiguram mai sus, de la necesitățile reale, dovedite în procesul educațional, când elevii romi, proveniți din comunități monolingve rome, nu cunoșteau, la venirea în clasa I, limba de predare (în funcție de tradiția școlară locală – româna sau maghiara), ceea ce presupunea un blocaj lingvistic din partea elevului și a învățătorului care nu știa limba maternă romani a elevilor în cauză.

În scopul depășirii acestui handicap, observat îndeosebi în primele câteva săptămâni de școală, s-a trecut la elaborarea acestui eficient instrument de lucru, prin fișarea cuvintelor conținute sau sugerate de abecedarele românești și maghiare, urmată de traducerea cuvintelor în limba romani, apoi de gruparea în cele două vocabulare trilingve. Într-o fază paralelă, au fost selectate din corpusul de cuvinte românești și maghiare cuvintele comune regăsite în abecedare românești și maghiare și prezentate apoi și sub formă ilustrată (evident, fiind însoțite de echivalentele în cele trei limbi). Practic, învățătoarea neromă va ajuta elevul rom ca să înțeleagă un cuvânt sau o imagine, întâlnite în abecedarul românesc sau maghiar, fie prin arătarea imaginii respective, fie străduindu-se – pe baza regulilor de citire în limba romani, ce însoțesc această lucrare – să citească

respectivul cuvânt elevului rrom. Dacă un cuvânt nu se regăsește în secțiunea ilustrată a *Vocabularului*, atunci învățătoarea va căuta cuvântul într-unul dintre cele două vocabulare trilingve și, de asemenea, i-l va citi elevului în limba romani.

Practica demonstrează că o astfel de cooperare între învățătoare și elevul rom în primele zile și săptămâni de școală elimină pericolul abandonării pretimpurii a școlii de către elevul rom ce se confruntă cu dificultăți lingvistice de limbă română sau maghiară.

* **Dicționarul român – rom**³⁷ este o lucrare ce vine în sprijinul învățătorului nerom care nu cunoaște limba romani, permițându-i, la nevoie, să-i traducă elevului rom, care nu știe la venirea în clasa I limba de predare, anumite cuvinte. Evident, ca și în cazul *Vocabularului trilingv*, și în această lucrare sunt date regulile de citire în limba romani, pentru ca învățătorul să nu pronunțe incorect cuvintele române.

* Tot aici, se poate cita și o inițiativă a Ligii „Pro Europa” din Tg. Mureș, de a fi editat, în anul 1997, o **Aritmetică**³⁸ **în versiunile romani – română**, respectiv, **romani – maghiară**, ce se adresează copiilor romi care nu știu bine românește sau ungurește la venirea lor la școală, fiind, în același timp, un instrument

³⁷ *Dicționar român –rom*, editat de Gheorghe Sarău împreună cu prima serie de absolvenți (2001) ai secției de limbă și literatură romani a Facultății de Limbi și Literaturi Străine – Universitatea din București, a fost publicat, în anul 2003, de Editura Vanemonde, cu finanțare UNICEF, în cadrul parteneriatului UNICEF – MECT.

³⁸ *Aritmetica* în versiunile romani – română, respectiv, romani – maghiară, este concepută de Ionel Ion și de

indispensabil la îndemâna învățătoarei nerome. O ediție pentru clasa a II-a, trilingvă, a fost, de asemenea, tipărită de către aceeași autori, în anul 1999.

e. Elaborarea instrumentelor de lucru școlare utile învățătorului și profesorului de limba romani, la ciclul primar, menite să îmbogățească nivelul de cunoaștere a limbii materne romani

Introducerea, din anul școlar 1992 / 1993, a studiului limbii materne romani, în regim de 3-4 ore săptămânale/clasă/grupă, la nivelul ciclului primar, a necesitat și elaborarea instrumentelor de lucru de rigoare: *programele școlare*. Prima *programă de limba romani* a fost cea adresată elevilor romi ce se pregăteau ca viitori învățători la Școlile Normale, concepută, în 1992, de Gheorghe Sarău, iar a doua a fost elaborată, în anul 1994, de același autor, programă care acoperea, inițial, clasele I – XIII. S-a elaborat apoi o programă specializată, în vigoare, pentru nivelul claselor I-IV, concepută de Mihaela Zătreanu în anul 2000, și, de asemenea, s-a început producerea *manualelor școlare necesare*.

Astfel, s-a decis ca pentru clasa I (sau anul I de studiu, întrucât studiul limbii materne romani poate începe la nivelul oricărei clase I – XIII) să se traducă, prin finanțare oferită de Minister, în romani, manualul de comunicare utilizat de 11 minorități naționale care nu au învățământ

monolingv.³⁹

Pentru anii II-IV de studiu, Ministerul a editat, în anul 1995, manualul *Culegere de texte în limba romani* în care se regăsesc mostre folclorice și din literatura romilor culți din întreaga lume⁴⁰. Dar, o dată cu formarea de cadre didactice române, apetitul pentru conceperea unor astfel de manuale a crescut, astfel încât *Abecedarul rom* (care, se știe, pentru minoritățile care nu au învățământ monolingv se studiază la clasa a II-a, căci la clasa I se face doar dezvoltarea exprimării orale pe baza manualului de comunicare în limba romani) a cunoscut în ultimii ani trei variante, inițiativa aparținând unor ONG-uri ce dezvoltă programe educaționale.⁴¹

Pe lângă aceste manuale școlare (pentru că toate au primit statutul de manuale școlare auxiliare din partea Ministerului), se cuvin menționate o serie de inițiative ale ONG-urilor, îndreptate, de asemenea, spre cultivarea limbii romani, utile mai cu seamă învățătorilor sau profesorilor de limba romani. Aici se înscriu lucrările mai sus-menționate, la învățământul preșcolar (*Punguța cu*

³⁹ *Manualul de comunicare Vakărîmata* (prima ediție în 1998, urmată de edițiile 1999, 2000, 2002), într-o versiune ce aparține autorilor: Gheorghe Sarău, Camelia Stănescu și Mihaela Zătreanu.

⁴⁰ *Culegere de texte în limba romani*, realizată de Gheorghe Sarău, a fost, reeditată și în anii 1999, 2000.

⁴¹ „*Abecedarul de Mureș / Cluj*”, *Mirri chib, i romani*, realizat de trei învățătoare române: Paula Mailat și Olga Mărcuș (ambele din Mureș), Mirena Cionca (Timiș) - absolvente ale claselor de învățători romi de la Școlile Normale din Mureș și București, 2001, la Editura ACADEMPRINT, cu sprijinul organizațiilor CASROM, PER – ambele din Tg. Mureș - și CRCR Cluj; „*Abecedarul de București „Miro anglutno li”* (realizat de învă. romă Mihaela Zătreanu (absolventa clasei de învățători romi a Școlii Normale din București), Editura Veritas, 2001, cu sprijinul și cu finanțarea primite de la Centrul Educația 2000+ București și SLO - Olanda; „Manualul de alfabetizare în limba romani pentru copii, tineri și adulți” (*Alfabetizaciaqo lil ano-i romani chib vaș chave, terne aj baremanuca*), realizat de Gheorghe Sarău și de Camelia Stănescu, 2002, Editura Vanemonde, la inițiativa MEC și a UNICEF (care a asigurat și finanțarea); *Manualul de limba romani pentru clasa a III-a* a fost realizat de Mihaela Zătreanu, iar ilustrațiile de Ana Costeff, în anul 2002 (București: Ed. Veritas), finanțat de Centrul Educația 2000+ împreună cu SLO – Olanda.

doi bani, Povestirile după Ion Creangă / Paramîca palal o Jon Krăngă, Ajkuk, casete audio de povestiri și pilde rome în limba romani) sau *Culegerea de texte biblice*⁴² publicată de Editura Kriterion, la inițiativa și cu finanțarea Fundației „Providența” din București.

Culegerea de cântece în limba romani, „*Cele mai iubite cântece rome*”⁴³, completează lista materialelor didactice realizate, în marea lor majoritate, de către autorii romi dedicați carierei didactice. Lucrările au fost donate bibliotecilor din școlile în care se studiază limba romani, fiind, de asemenea, utilizate ca material auxiliar la orele de limbă romani.

Ediția prescurtată în limba romani a drepturilor copilului – tipărită în anul 1999 de organizația „Salvați Copiii!”, într-o versiune realizată de Gheorghe Sarău - este utilă profesorilor de limba romani, care, la orele de romani, prezintă, bilingv, drepturile copilului.

f. Elaborarea unor instrumente de lucru școlare, auxiliare, utile învățătorului, la ciclul primar, și elevului rom, menite să sprijine procesul educațional în limba română sau maghiară

Au existat câteva ONG-uri consecvente în a sprijini munca învățătorului român sau maghiar la clasele în care

⁴²*Culegerea* a fost tradusă de Gheorghe Sarău, pe baza unei selecții făcută de teologul rom Florin Nasture și a fost ilustrată de pictorul rom Eugen Raportoru (publicată, în anul 2002).

⁴³*Culegerea „Cele mai iubite cântece rome”* a fost publicată de Gheorghe Sarău (cu profesorii de muzică Aurică Mustătea și Daniela T. Grigore – care au asigurat notațiile partiturilor), la Editura “Orientul Latin” din Brașov, în anul 2000, cu finanțarea CRCR Cluj Napoca.

învață și copiii romi, editând o serie de materiale utile elevului rom, care are dificultăți de scris și de citit, atât pe suport sonor, cât și pe hârtie (mici cărțile color cu propoziții, strofe, poezii, ghicitori ș.a.), din păcate, nu bilingv (romani – română) sau trilingv (romani – română – maghiară), ci doar în limba română sau maghiară. Menționăm, dintre acestea: CEDU 2000+ (cu a sa „bibliotecă sonoră”, Salvați Copiii (cu fișe de îndrumare a activității învățătorului, CRDE Cluj Napoca – de asemenea cu cărțile în română și maghiară pentru a veni în sprijinul elevilor romi de la clasele mici.

g. Elaborarea unor instrumente de lucru școlare, utile, la clasa I, învățătorului și elevului rom, menite să sprijine însușirea unor norme de conduită școlară

Copiii romi care nu au frecventat grădinița se confruntă, la venirea în clasa I, cu o serie de dificultăți de acomodare cu programul școlar și în colectivitatea școlară, cu inabilități de mânăuire a instrumentelor de lucru etc. În sprijinul învățătoarei, poate fi și cărțica în versuri *Programul meu zilnic* (editată la Editura Extreme Group din București, în limbile romani, română și maghiară, în anul 2001, de către MEC, Romani CRISS și UNICEF (care a asigurat și finanțarea), prin care se induc astfel de norme de comportament la școală, pe stradă, în colectivitate, în familie.

h. Inițiative destinate elevilor romi din ciclul primar privind educația extrașcolară

Anual, începând din anul 1998, Ministerul a prevăzut o tabără, la mare, de limba și cultura romani pentru 250 de copii romi care studiază limba maternă, ulterior, din anul 2001, și o tabără interculturală, pentru alți 200 de elevi aparținând minorităților naționale (între care și elevi romi). Aceste tabere au fost gândite ca recompensă pentru elevii romi care participă anual la Concursul național de limba romani.

O altă activitate la nivel național, privind cultivarea limbii romani, a constituit-o Concursul național de limba romani, care, inițial, a fost organizat, în anul 2000, la Brăila, la inițiativa Fundației „Phoenix”, derulându-se ca prima „olimpiadă” națională pentru această limbă. Edițiile ulterioare au fost organizate la: Bacău (2001), Tr. Severin (2002) și Tg. Mureș (2003).

De bună seamă că diferite ONG-uri (ca: Salvați Copiii!, CEDU 2000+, Caritas Satu Mare, Wassdas, Asociația Femeilor Țigănci „Pentru copiii noștri”, CRCR Cluj ș.a.), dar și unele structuri guvernamentale (cum au fost inițiativele ISJ Bacău, ISJ Mehedinți, ISJ Covasna, DPMN / MIP prin ONR (Oficiul Național pentru Romi) și Partida Romilor etc. au organizat pe durata vacanțelor școlare tabere pentru copiii romi din ciclul primar.

C. Acțiuni afirmative privind școlarizarea elevilor romi la nivel gimnazial și liceal

Neexistând un învățământ monolingv rom, elevii romi, de la ciclurile gimnazial și liceal, învață pe mai departe alături de colegii lor români sau maghiari, în funcție de opțiunea părinților. Indiferent de vârsta școlară, segregarea copiilor romi nu este admisă de către minister, decât în situația în care comunitatea romă solicită școlarizarea copiilor doar în limba romani. Pe de altă parte, segregările de tip istorico - demografic, denumite și de tip rezidențial, - când întreaga (sau aproape întreaga) școală este formată din elevi romi - sunt inevitabile.

Segregările de natură instituțională (copiii romi nu sunt acceptați să învețe în școala de centru, ci doar în cea de cartier, sau nu sunt lăsați de direcțiune să învețe într-o clasă din corpul de clădire „nou”, „reabilitat”, ci în cel „vechi”, sau când sunt segregati invocându-se decalajul socio-economic ori faptul că respectivii elevi romi nu au deprinderile necesare datorate faptului că nu au frecventat grădinița sau, din motive și mai năstrușnice, de tipul „îi punem separat, că tot vor ei să studieze cele 3-4 ore săptămânale de limba romani (!)” etc.) *au fost și sunt interzise de minister.*

În acest context, pentru elevii romi care frecventează ciclurile gimnazial și liceal oferta educațională de stat a privit, pe de o parte, *introducerea celor 3-4 ore săptămânale de limba romani* prevăzute la o grupă sau clasă (clasele

putând fi formate, pentru aceste ore, cu elevi romi atât dintr-o singură clasă, cât și din alte clase - paralele ori din clase apropiate ca an de studiu: clasa a V-a cu cl. a VI-a, sau clasa a VI-a, cu a VII-a sau cu elevi din toate clasele ciclului gimnazial, respectiv liceal), îndeosebi după anul 1995, dar mai cu seamă după anul 1998, iar, pe de altă parte, *organizarea unor cursuri de recuperare școlară* (la inițiativa și în parteneriat cu diferite ONG-uri).

La nivel gimnazial, o importantă inițiativă privind școlarizarea a constituit-o *Programul „A doua șansă”*, conceput și finanțat de Centrul Educația 2000+, ce s-a derulat, în intervalul 1999 – 2003, în rețeaua școlară de stat. Acest tip de formare - care a fost recent preluat și în actualul Program PHARE al MECT - a prevăzut captarea adolescenților și tinerilor romi din comunități, cu vârste între 14 – 25 de ani, care au absolvit cel puțin clasele I-IV și care au părăsit sistemul de învățământ de cel puțin trei ani, în vederea recuperării printr-un program intensiv de 3 ani și jumătate a claselor lipsă (după caz: V-VIII, VI-VIII, VII-VIII sau numai clasa a VIII-a), răstimp în care li se asigură și un program de formare în vederea însușirii unei meserii ori a unei ocupații. Pe de altă parte, acest program ar trebui preluat și pe plan local de către ISJ-uri și de comunitățile locale, fiind deja validat de Minister, iar absolvenții putând să se înscrie la examenul de capacitate sau să urmeze, mai departe, liceul la seral sau la fără

frecvență.

De remarcat faptul că, între disciplinele studiate, figurează, în acest program, și limba romani, iar programa pentru această limbă a fost elaborată de CNC prin cooptarea unui colectiv format din: Mirena Cionca, Mihaela Zătreanu, Firuța Tacea, Gheorghe Sarău (programa poate fi consultată pe pagina de Internet a MECT, www.edu.ro).

a. Aspecte ce privesc predarea limbii materne romani la gimnaziu și liceu

Pentru predarea limbii materne romani, la gimnaziu și liceu, în limita celor 3-4 ore săptămânale prevăzute pentru o clasă sau grupă, trebuie arătat că profesorii de limba romani dintr-o școală asigură predarea ei atât la nivel primar, cât și la cel gimnazial, iar în funcție de situațiile concrete (de pregătirea lor și de solicitări) aceștia țin ore și la licee, școli profesionale sau de ucenici.

Reglementarea Ministerului prin care se asigură studiul limbilor materne a fost emisă la 31 martie 1999, iar pentru romi sunt conținute prevederi aparte, în cap. VII, care permit demararea studiului acestei limbi în orice moment al anului școlar și la nivelul oricărei clase, inclusiv pentru începători.

Programa de limba romani pentru ciclul gimnazial a fost elaborată în conformitate cu toate exigențele teoriei curriculare, urmând ca MECT să organizeze procedurile

de rigoare⁴⁴ pentru elaborarea și editarea manualelor de limba romani necesare pentru clasele V– VIII⁴⁵. Pentru liceeni, predarea se face diferențiat, în funcție de anul de studiu (dacă sunt începători - atunci predarea se face la fel ca și la nivelul primar; elevii de la liceele pedagogice, indiferent dacă au studiat sau nu la gimnaziu această limbă – după manualul editat la EDP în 1994, iar elevii avansați (cei din anii IX – XIII de studiu), după culegerea de traduceri și retroversiuni *Stilistica limbii romani*, editată de Gheorghe Sarău (CREDIS, 2001, cu finanțarea CEDU 2000+), aflată și pe pagina web a ministerului, www.edu.ro

b. Aspecte ce privesc predarea istoriei și a tradițiilor rome, la gimnaziu

În conformitate cu prevederile constituționale, ale Legii Învățământului și ale reglementărilor Ministerului, începând din anul școlar 2002 / 2003, s-a trecut la predarea istoriei și a tradițiilor rome, câte o oră pe săptămână la clasele a VI-a și a VII-a, în școlile cu elevi romi, unde, de regulă, se predă și limba maternă romani în regim opțional. Anterior, în anul 2002, la inițiativa MEC și UNICEF (care a asigurat și finanțarea) s-a organizat, în perioada 1-15 septembrie, la Brăila, prima

⁴⁴Programa de limba romani, a fost elaborată de CNC în anul 2002 (aprobată în martie 2003) cu concursul unui colectiv format din: Olga Markus, Chircu – Cristil Daniela și Chircu – Cristil Pantilie.

⁴⁵Până atunci, ca și până în prezent, predarea la anii V –VIII de studiu se asigură după manualul destinat învățătorilor romi de la Școlile normale (liceele pedagogice), editat, în anul 1994, de Minister, la EDP – R. A. București (autor: Gheorghe Sarău) și reeditat, în anul 2000, sub titlul de Curs de limba romani (Editura Dacia Cluj Napoca, cu finanțarea CRCR Cluj Napoca).

școală națională de vară pentru istoria și metodică predării istoriei și a tradițiilor romilor, în scopul abilitării a 40 de tineri romi pentru această disciplină, ca profesori necalificați (dar care, din octombrie 2002, s-au înscris la cursurile de învățământ deschis la distanță pentru institutori, organizate la Colegiul universitar CREDIS București).

În paralel, MEC și UNICEF (care a asigurat și finanțarea necesară) au decis editarea unei casete audio cu istoria romilor (de la originile indiene, până în spațiul românesc și Europa)⁴⁶. În anul 2003, UNICEF și MEC vor elabora și publica un manual auxiliar de Istoria și tradițiile romilor care să poată fi utilizat, la clasele a VI-a și a VII-a, unde sunt prevăzute câte 1 h/săptămână pentru această disciplină.⁴⁷

c. Facilități la admiterea în licee, școli profesionale și de meserii a candidaților romi

La nivel liceal, o componentă importantă (la care ne-am referit și în secțiunea de formare a cadrelor didactice pentru ciclul preșcolar și primar) a constituit-o acordarea

⁴⁶Istoria romilor, pe baza textului elaborat de tânărul istoric rom Petre Petcuț, este tradusă și în limbile romani (Gheorghe Sarău) și maghiară (László Murvai). Casetele conținând cele trei versiuni au fost editate de Media Pro Music în anul 2003, iar ilustrația a fost asigurată de elevul Cosmin – Adrian Stanciu. Textul Istoriei romilor - în limbile română, maghiară și romani – poate fi consultat și pe pagina web a MEC, în secțiunea pentru învățământ destinat romilor.

⁴⁷Până atunci, bibliografia se completează cu lucrările editate de CRCR Cluj Napoca (George Potra, Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România, 2002, București: Editor Mihai Dascăl, reeditarea lucrării din anul 1939) și cu cele existente pe pagina web a MEC, în format electronic: Romii, India și limba romani (1998, Kriterion, autor: Gheorghe Sarău); Cultură și civilizație indiană (2000, București: CREDIS, autori: Mircea Itu și Julieta Moleanu); Curs de antropologie și folclor rom (2001, București: CREDIS, autoare: Delia Grigore); Istoria literaturii rome (2002, București: CREDIS, autor: Rajko Djurić) - ultimele trei sponsorizate de CEDU 2000+).

de către ministrul a unor locuri distincte pentru candidații romi în licee, pe de o parte, pentru formarea viitorilor învățători romi (în 1990, apoi, sporadic, în 1991, 1992, 1999 – 2002), iar pe de altă parte, din anul 1999 și până în prezent, în general, pentru ca aceștia să acceadă în licee, școli profesionale și de meserii, unde criteriile de admitere au fost media de minim cinci, respectiv, adeverința de apartenență la etnia romilor eliberată de o organizație legal constituită a romilor (civică, profesională, politică etc.). Locurile distincte primite de către candidații romi la admiterea în licee, școli profesionale și de ucenici sunt nelimitate (ele se adaugă la nivelul fiecărei clase a IX-a, prin suplimentarea cu două locuri). În anul 2002 s-au bucurat de astfel de facilități, la nivel de țară, un număr de 1350 de elevi romi (dintre care 530 în București și județul Ilfov), iar în 2003 aproximativ 3000 la nivel de țară.

d. Educația extrașcolară la gimnaziu și liceu

Cadrele didactice, rome și nerome, care lucrează la gimnaziu și liceu, au la îndemână o serie de lucrări publicate, de la care să pornească în cadrul activităților de deconstruire a stigmatelor, de educație pentru diversitate etc. Iată, de pildă, două dintre acestea:

* Ambasada Suediei la București, în parteneriat cu CEDU 2000+ și CRCR Cluj Napoca, a publicat, în anul 2000, la Editura Rao din București, cartea autoarei rome suedeze Katarina Taikon, *Katitzi*. Lucrarea este însoțită

de un prețios ghid metodologic elaborat de dr. Cătălina Ulrich, de la Cedu 2000+, ce vine în sprijinul profesorilor de la clasele gimnaziale, dar și de la clasele mai mici (a III-a, a IV-a sau chiar de la cele liceale), pentru a dirija lectura elevilor și pentru a extrage cât mai multe învățăminte din suferințele micuței *Katitzi*, din situațiile de discriminare la care aceasta era expusă pe nedrept de colegii, profesorii și de personalul orfelinatului – toți gage suedezi - și, mai târziu, chiar de familia ei tradițională. Lucrarea se constituie într-un valoros punct de pornire pentru educația interculturală, pentru demolarea prejudecăților și discriminărilor din școli față de copiii romi.

Organizarea unor concursuri pe tematica acestei cărți (cum inspectorii pentru învățământul destinat romilor au procedat în județele Bihor și Vrancea) a fost foarte bine apreciată de către copiii aparținând diferitelor etnii.

* O altă lucrare ce poate veni în sprijinul profesorilor care au în clase elevi romi și care se adresează cu precădere adolescenților și tinerilor romi - pentru a-i motiva să-și termine studiile liceale și să urmeze facultăți - o reprezintă jurnalul bilingv *Întâmplări din viața mea*, elaborat de o studentă romă, Isabela Bănică, în care își prezintă experiența sa de a se fi aflat în străinătate cu alți tineri romi, la niște cursuri de limba și cultura romani (București: Editura Veritas, 2001, finanțator: CEDU 2000+; lucrare disponibilă și pe pagina de Internet a MEC, în rubrica rezervată învățământului pentru romi).

IV. MODALITĂȚI DE LUCRU CU ELEVII ȘI COMUNITATEA ROMĂ (Gheorghe Sarău)

1. Modalități de lucru cu preșcolarii romi și cu părinții acestora

Utilizăm, pentru eficiența *Ghidului*, câteva *situații frecvente și răspunsurile acționale* aferente, chestiuni cu care – în genere – se confruntă cadrele didactice care lucrează în învățământul destinat copiilor romi.

a. Legat de situațiile în care preșcolarii romi nu frecventează încă grădinița se vor avea în vedere următoarele:

√ Deși există puțini părinți romi care își înscriu copiii la grădiniță, totuși, în urma discuțiilor purtate de educatoare cu mamele romi din comunitate, acestea au conștientizat efectele benefice ale pregătirii preșcolare. În toate discuțiile pe care le veți purta cu liderii romi, cu părinții romi, cu tinerii și copiii din comunitatea romă, nu abordați discuția de pe poziții oficiale, folosiți o manieră prietenoasă și tolerantă de comunicare. Vorbiți-le interlocutorilor romi de faptul că, frecventând grădinița și școala, copiii lor vor avea alte posibilități de afirmare în viață. Evident, primele probleme pe care le vor etala interlocutorii romi vor fi cele legate de lipsurile cu care

famiile rome se confruntă zilnic sau de alte cauze reale (de pildă, inexistența documentelor de identitate și, din acest motiv, imposibilitatea de a beneficia de unele drepturi legale; lipsa locurilor de muncă etc.). Nu faceți promisiuni pentru care nu aveți siguranța că le veți și onora, dar propuneți mamei rome să alcătuiți un comitet cu care să discutați și să găsiți împreună soluții la problemele prioritare identificate, iar pe măsură ce unele dintre probleme se vor rezolva, mamele să fie de acord ca să-i aducă pe copii la grădiniță.

√ Dacă demarați discuțiile cu părinții romi în primăvara și în vara premergătoare începerii școlii, când copilul rom urmează să se înscrie în clasa I, le puteți propune părinților organizarea unei grădinițe „estivale”, după modelul de succes (experimentat în proiectul – pilot „Start bun pentru școală”, la Panciu, în județul Vrancea). Anii de grădiniță sunt „recuperați” intensiv pe o perioadă de trei săptămâni, în intervalul august – septembrie, prilej în care viitorul elev de clasa I își formează deprinderile și abilitățile necesare la clasa I, normele de comportament în colectivitatea școlară etc.

√ Dacă există o grădiniță într-o comunitate tradițională, de căldărari de pildă, și nu este frecventată de copiii romi, veți vedea că dacă nepoții și nepoatele liderului tradițional (bulibașa) vor începe să vină la grădiniță, automat și alte mame rome vor „copia” modelul, aducând

și ele copiii acolo. O discuție cu familia liderului tradițional rom este benefică în acest scop. Oferta educațională poate fi nuanțată și în profilul educației tradiționale.

√ În discuțiile cu mamele rome, să nu faceți greșeala de a reproșa că familiile rome nu fac educație copiilor, că nu se ocupă suficient de copiii etc., deoarece în familiile rome se face educație copiilor, dar nu întotdeauna după rigorile și tipicul educației făcute în familiile gagicane. De pildă, pe lângă educația specifică, copilului rom îi este lăsată foarte multă libertate, el trebuie să se bucure de copilărie, dar și să se deprindă a lua decizii în mod independent de la vârste foarte mici.

√ Încercați să identificați împreună cu colectivul de mame interesate să-și înscrie copiii la grădiniță toate problemele, stabilind natura lor (lipsa îmbrăcăminte și a încălțăminte și – în cazul unor comunități extrem de sărace, de pildă - gândiți împreună posibilitățile locale de rezolvare a lor). Invitați preotul/predicatorul din comunitate, medicul sau asistentul medical, mediatorul sanitar și mediatorul școlar - acolo unde există -, liderii romi, consilierii care au în competență strada, cartierul, zona și nu ezitați să contactați agenți economici cărora să le solicitați sponsorizări în obiecte de îmbrăcăminte și de încălțăminte, produse alimentare, jucării etc. Nu ezitați, de asemenea, să solicitați sprijinul unor organizații neguvernamentale active în zona de referință.

√ În activitățile cu romii, trebuie să renunțați, de la bun început, la ideea că romii bogați vor face, automat, unele sponsorizări. Acestea sunt posibile, dar după foarte îndelungi perioade de timp, când aceștia se vor fi convins cu adevărat de corectitudinea și de fidelitatea relației de colaborare. Pentru astfel de acte de generozitate, trebuie ales foarte bine contextul, de preferat de natură competitivă, când alți romi vor fi făcut astfel de donații, sponsorizări. De exemplu, invitat la deschiderea unei școli noi dintr-o localitate vrânceană, bulibașa, văzând că unul dintre invitații romi, profesor, a oferit un dar simbolic școlii, atunci și acest lider tradițional a acordat școlii, un alt cadou incomparabil mai mare.

√ În paralel, încercați să discutați și cu mamele celorlalți copii neromi, vorbindu-le deschis și corect despre necesitățile copiilor romi, solicitându-le și lor sprijinul (uneori se pot crea legături nebănuite cu diferite firme sau fabrici, sau cu depozite de obiecte confiscate pe care le puteți achiziționa la sume modice ș. a.).

√ Chiar dacă în comunitatea romă există o anumită religie predominantă, nu ezitați să cereți sprijinul altor culte. În general, acestea sunt foarte sensibile la problemele oamenilor. De exemplu, Biserica Baptistă a ajutat material copii și studenți romi ortodocși, fără să întrebe care este religia acestora, deci, fără practicarea prozelitismului.

b. Dacă un copil rom frecventează grădinița?

√ În general, preșcolarii romi vin la grădiniță cu o idee deformată despre instituțiile școlare indusă de familie, de colegii de joacă, de frații mai mari, care - în funcție de experiențele neplăcute avute în comunitatea școlară - minimalizează menirea acestora.

√ Să aveți în vedere că un copil este obișnuit în familia sa cu o mai mare libertate, ceea ce ar presupune ca în primele zile de la venirea la grădiniță a acestuia, să manifestați o mai mare înțelegere, astfel încât preșcolarul rom să nu se simtă constrâns.

√ Nu pierdeți din vedere că, aproape în totalitate, copiii romi simt nevoia unui plus de afect, în raport cu ceilalți copii. Luați în calcul sensibilitatea acestor copii pentru a nu provoca frustrări, justificate sau nu, în cazul unor decizii de natură educațională.

√ Folosiți în discuțiile cu preșcolarii romi un ton prietenos, blând, iar bunele intenții să vi se citească din privire.

√ Dacă nu vă vor spune de ce sunt supărați, nu insistați. Încercați să-i antrenați, pe moment, cu discreție, firesc, în alte activități.

√ Dacă apar mici conflicte (de pildă, un alt copil îi adresează copilului rom apelativul de „țigan” etc., nu ezitați să interveniți, cu tact, cu vocea normală și să explicați celorlalți copii că nu este o rușine să fii „țigan”, dar termenul cu care îi rugați să se adreseze este cel de

„rom”, iar cea mai potrivită formulă de adresare este pe numele său.

√ Dacă un copil rom sau mai mulți se confruntă cu dificultăți de limbă, deoarece au vorbit acasă doar limba maternă romani, căutați pentru o vreme „o educatoare de suport” din rândul mamelor rome, care să vă asiste la program, până când copiii romi vor depăși barierele lingvistice. La nevoie, puteți solicita, în același scop, sprijinul inspectorului pentru învățământul destinat romilor, care să vă pună la dispoziție câțiva voluntari, elevi romi de la liceele pedagogice sau de la alt liceu, școală generală etc., care să vă ajute să comunicați, la început, cu preșcolarii romi. Dacă există mediator școlar în localitate, îl puteți solicita, de asemenea, în acest scop. Dacă în școala apropiată se predă limba romani, nu ezitați să solicitați profesorul de limba romani să vă ajute în acest scop.

√ În orice situație de învățare, nu uitați că există în bibliotecile școlare, în bibliotecile CCD-urilor și în cele județene, *Vocabularul trilingv ilustrat (român – maghiar – rom)*, care vă permite să oferiți copiilor romi echivalentul rom al anumitor cuvinte (fie arătându-le imaginea color, fie căutând în vocabular cuvântul în cauză și citindu-i-l copilului în romani). *Dicționarul român – rom* – existent și el în biblioteci – vă poate fi, de asemenea, de folos.

√ Este necesar să vă informați în legătură cu unele aspecte din istoria, cultura și tradițiile romilor, utilizând

lucrările recomandate în *Ghid*.

√ Nu ezitați să-i încurajați pe copiii romi, pentru cel mai mic progres înregistrat, laudându-i de fiecare dată.

√ Descoperiți-le predispozițiile artistice (spre ritm, culoare ș.a.) și cultivați-le, dându-le extensie spre alte activități.

√ Nu râdeți niciodată când unii copii fac glume sau remarci răutăcioase la adresa copiilor romi. Exemplul dumneavoastră va fi imediat copiat, amplificat, în rău, dar și în bine, dacă veți arăta că nu „gustați” astfel de atitudini.

√ Convocați mamele cât mai des și, la o mică tratație, încercați, într-o atmosferă liberă, prietenească, să stabiliți pașii următori în soluționarea problemelor ce se ivesc.

√ Nu lucrați preferențial cu anumiți copii, ci încercați să-i antrenați și să-i capacitați pe toți deopotrivă. Identificați ce are bun fiecare dintre ei, eventual, responsabilizați-i pentru anumite activități spre care manifestă interes deosebit sau la care se pricep.

√ Nu lăsați copiii romi să se grupeze preferențial cu alți copii romi, încercați să-i „armonizați”, așezându-i lângă ceilalți și veghind la cimentarea unor relații firești între copiii romi și neromi.

√ În întâlnirile cu părinții neromi încercați să detensionați eventualele nemulțumiri ale acestora privind eventualele „plângeri” făcute de copiii acestora în legătură cu necesitatea de a comunica și de a se juca

împreună cu preșcolarii romi. (O prietenă pictoriță, gagie, ne spunea cum și-a deconstruit prejudecățile față de romi, primite de la prieteni, de la societate, întrebându-se: „Dar dacă eu eram în locul lor, dacă mă nășteam și eu romă?”).

√ Dacă observați că un copil rom are probleme de igienă, încercați, cu tact, să găsiți calea de a îndrepta problema. Inițiați, de pildă, concursuri pe tematică sanitară. Într-o unitate preșcolară, copiii romi care aveau păduchi erau invitați, în pauze, „să ne pieptănăm”, în fond, cu un pseudo-pieptene special, electric, erau electrocuțați păduchii, astfel încât copiii nici nu-și dădeau seama ce se întâmplă.

√ Dacă aveți foști preșcolari, care sunt elevi la clasele gimnaziale, îi puteți solicita să vă ajute la anumite activități în grădiniță sau în comunitate.

2. Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul primar

√ Lecturați în prealabil *Modalitățile de lucru cu preșcolarii romi și cu părinții acestora*.

√ Dacă în școală există mai multe clase I paralele, înainte de formarea lor, discutați cu celelalte învățătoare, în prezența directorului, și procedați la o distribuție echilibrată a copiilor romi care nu au frecventat grădinița și, în general, a copiilor romi. Așa cum s-a văzut în secțiunea consacrată învățământului gimnazial, cadrul

legislativ actual interzice cu desăvârșire segregarea copiilor romi de ceilalți copii.

√ Dacă școlarii de clasa I provin dintr-o comunitate compactă de romi, care nu au frecventat grădinița și care, la venirea în școală, nu cunosc decât limba maternă romani, va trebui ca, timp de două-trei săptămâni, învățătoarea să se ocupe suplimentar de acești elevi. Solicitați sprijinul câtorva mame romi, care, pe rând, să joace rolul „învățătorului de suport” în clasă, pentru a le traduce în limba romani copiilor ceea ce ei nu înțeleg în clasă. Acest ajutor poate veni și din partea învățătorilor sau profesorilor romi din școală care știu sau predau limba romani, din partea mediatorului școlar rom sau din partea unor voluntari romi (foștii elevi romi din clasele mai mari sau liceeni).

√ Încercați, în lipsa acestor voluntari, să vă procurați din bibliotecile școlilor (de la CCD-uri ori de la Biblioteca județeană) lucrarea *Vocabularul trilingv ilustrat (român – maghiar – rom)* pentru a vă facilita comunicarea cu elevii romi (prin arătarea imaginilor unor cuvinte neînțelese de către aceștia din Abecedar, fie prin citirea cuvintelor neînțelese de elevii romi din vocabularul anexat lucrării). Puteți, de asemenea, utiliza *Dicționarul român – rom*, care se află la dispoziția cadrelor didactice în aceleași biblioteci.

√ Dacă elevul rom de clasa I nu a urmat învățământul preprimar, va fi nevoie să recurgeți și la sprijinul foștilor

elevi romi, al elevilor liceeni romi recomandați de inspectorul pentru romi, al mediatorului școlar sau sanitar, al profesorului de romani sau de istoria și de tradițiile romilor din școală, al reprezentantului rom din structurile locale pentru a se organiza, o vreme, asistarea elevilor în afara orelor de școală în vederea pregătirii lecțiilor. Unde este posibil, pot fi solicitate ONG-urile locale care derulează programe de asistență școlară înainte și după programul școlar zilnic.

√ În scopul unei reușite profesionale depline, este timpul să vă completați cunoștințele despre romi (tradiții, obiceiuri, cultură romani, istorie romă, limbă etc.), pentru a înțelege mai bine mentalitățile rome.

√ Încă din primele zile de școală, instituiți un comitet al mamelor rome, cu care să conlucrați în permanență, consultându-vă în luarea deciziilor majore.

√ Aveți în vedere că elevii romi – mai cu seamă cei care nu au frecventat învățământul preprimar – sunt extrem de sensibili, suferă mai mult decât ceilalți în situația unor nedreptăți, ei simțind nevoia unui plus de afect.

√ În timpul gustărilor sau / și al meselor calde oferite în școli, acordați extrem de mare grijă ca elevii proveniți din familii înstărite să nu-i jignească pe ceilalți, prin atitudini de bravură, de refuzare a hranei primite. Faceți ca relațiile de colegialitate și de prietenie să se cimenteze și mai mult prin această comuniune prilejuită de servitul mesei în timpul programului școlar.

√ Așezarea copiilor romi în bănci trebuie să o faceți după criteriile psihopedagogice logice și coerente. Nu-i așezați, din start, în ultimele bănci pe copiii romi! Evident, așezați-i în primele bănci pe copiii neromi și romi cu probleme de văz, auz, timiditate etc., pe cei înalți în jumătatea din spate a clasei. Schimbarea periodică a locurilor între elevi – dacă nu ridică alte probleme – este de asemenea recomandabilă. Explicați părinților neromi că este necesar ca elevii neromi să stea alături de cei romi, că dumneavoastră garantați pentru buna lor înțelegere și conduită. Este de reținut faptul că atitudinea favorabilă a învățătorului față de copiii romi va fi copiată automat de către elevii neromi.

√ Nu lăsați copiii să recurgă la jigniri, la folosirea apelativului – poreclă de „țigan”, ci denumirea lingvistic motivată de „rom”. Așadar, explicați copiilor, de la bun început, semnificația celor doi termeni și cereți-le să folosească în clasă, în curte, pe stradă și în familie termenul oficial în sistemul de învățământ, cel de „rom”. Încurajați-i să-și considere colegii romi prieteni, să se adreseze acestora pe numele preferat de ei (pe cel “rom” sau pe cel din acte).

√ Nu faceți nici cea mai mică diferențiere între copiii romi și neromi, defavorizându-i pe cei romi.

√ Dacă în clasă vi se repartizează un elev rom repetent este timpul să-l tratați ca pe oricare alt copil nou venit în clasă, fără a-i aminti niciodată că a mai frecventat această

clasă. Antrenați-i în a da răspunsuri, nu folosiți niciodată formule de tipul: „Pe tine nu te mai întreb, că tot nu știi”, „Dar tu nu ai învățat asta anul trecut?”, „Tu știi de anul trecut, nu te mai întreb” etc. Elevii romi mai slabi la învățătură trebuie încurajați pentru orice mic progres pe care îl fac.

√ Dacă un copil rom nu vă răspunde la întrebări, sau vă răspunde după un timp îndelungat de gândire, nu luați acestea ca o sfidare, mai ales la clasa I și mai cu seamă când elevul vine dintr-o comunitate în care a vorbit doar limba romani sau când, nefrecventând grădinița, nu are rapiditatea necesară în formularea de răspunsuri (O învățătoare doljeancă i-a reproșat tatălui unui copil rom faptul că fiul lui o sfidează, că nu vrea să-i răspundă la întrebări. Tatăl a arătat că elevul, neștiind bine limba română, mai întâi traduce cerința în gând, ordonează răspunsul în gând, apoi îl rostește.).

√ Dacă un copil rom sau mai mulți se confruntă cu dificultăți materiale deosebite, în raport cu ceilalți, căutați, împreună cu mamele rome și nerome, să identificați potențiale resurse financiare sau / și în natură (sponsorizări, donații, ajutoare din partea unor fundații, biserici, organizații etc.).

√ Faceți în așa fel ca elevii, neromi și romi, să se simtă ca un adevărat colectiv. Același lucru cereți și colectivului de părinți. Dacă veți avea părinți neromi care nu acceptă ca elevii neromi să fie tratați în școală în mod egal cu elevii

romi sau să stea în bancă împreună, recurgeți la sprijinul directorului, al unor romi respectați din localitate, la ajutorul unor experți în drepturile copilului etc., organizând întâlniri cu părinții. Vorbiți-le, după epuizarea tuturor argumentelor, de faptul că în România se amendează prin lege segregări și atitudini de acest tip, toleranța față de celălalt fiind primul indiciu al culturii unui individ.

√ Cultivați atașamentul unor copii romi manifestat față de dumneavoastră. Impresiile lor bune față de dumneavoastră și în legătură cu atmosfera favorabilă din școală vor fi transmise de către aceștia și familiei, fraților lor.

√ Nu vă grăbiți să catalogați situația unui copil rom, a familiei lui. Încercați să o cunoașteți mai bine, făcând vizite acasă.

√ Vegheați (și încurajați prin pilde sau scurte lecturi în clasă) cimentarea prieteniei dintre elevii romi și neromi.

√ Dacă, de pildă, un copil nerom vrea să participe și el alături de colegii lor romi la orele de limba romani din școală, vorbiți cu profesorul de romani ca să fie acceptat și el.

√ Urmăriți, la activitățile desfășurate în școală cu elevi din mai multe clase, ca elevii romi să se afle în proximitatea celor neromi, colegii și prietenii lor de zi cu zi, între care se vor fi cimentat deja relații de colegialitate și de prietenie. Dacă se produce un incident în sensul

jignirii copiilor romi, lucrurile trebuie clarificate de învățător pe loc, astfel încât și alți copii, de la alte clase, să cunoască modul de raportare într-o instituție și în viață față de copii romi.

3. Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul gimnazial și liceal

√ Lecturați în prealabil secțiunile: *Modalitățile de lucru cu preșcolarii romi și Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul primar.*

√ Ca diriginte, ca profesor, în general, la o clasă în care învață și elevi romi este necesar să nu lăsați să se producă jigniri, discriminări, acuze pe nedrept la adresa elevilor romi.

√ Încercați să vă informați cât mai bine cu privire la situația familială a copiilor romi, să le cunoașteți cât mai bine necazurile, lipsurile, frământările.

√ Este normal, ca o necesitate culturală ori din respect pentru diversitate, să vă informați în legătură cu tradițiile locale ale comunității romi, cu aspectele culturale și istorice ale acestei minorități.

√ Ca diriginte, formați un colectiv al părinților romi și organizați întâlniri periodice în școală sau în comunitate, în care, într-o formulă destinsă, să încercați să discutați problemele clasei și ale școlii, modalitățile de soluționare.

√ O relație bună cu liderul local și / sau cu consilierul rom

nu poate fi decât profitabilă pentru clasa / școala dumneavoastră.

√ Sprijiniți-vă pe serviciile pe care le poate aduce mediatorul școlar rom, la nevoie pe cele ale mediatorului sanitar – evident, acolo unde există.

√ Dacă un copil rom nu face referire la proveniența sa romă, nu încercați să-l determinați cu orice preț – și, în nici un caz, față de colegi – ca să-și recunoască apartenența la etnia romă. Asumarea identității este o chestiune deosebit de sensibilă, mai cu seamă la elevii romi care până la clasa a VII-a nu au conștientizat și recunoscut apartenența la etnia romă. În general, în a se recunoaște apartenența la o etnie contează “cine întreabă, când întreabă, în ce scop întreabă, cum întreabă”.

√ În toate relațiile cu elevii romi fiți corecți și consecvenți. Ei apreciază foarte mult fidelitatea.

√ Observați care sunt hobby-urile elevilor și tinerilor romi și încercați ca, prin ele, să-i motivați și mai mult spre învățătură.

√ Încredințați-le diferite sarcini și veți vedea cât de onorați vor fi să se bucure de încrederea dumneavoastră și cum se vor descurca onorabil.

√ Procedați la schimbarea săptămânală a locurilor în bănci, astfel încât elevii romi și neromi să realizeze cât mai multe relații de prietenie cu colegii de clasă.

√ În cazul în care un elev rom a săvârșit o faptă ce trebuie amendată, chemați părinții și expuneți corect cazul.

Întrebați-i ce propuneri au de pedepsire / corijare a situației. Nu folosiți un ton justițiar, jignitor, dur.

√ Încercați să deconstruiți stereotipurile celorlalți față de romi, organizați cu elevii romi din clasă serate / întâlniri în școală, prin care să-i valorizați pe elevii romi și neromi.

√ Inițiați un concurs pe școală utilizând texte literare care reflectă prietenia între romi și neromi sau tratează trăirile și obsesiile persoanelor discriminate pe nedrept (*Vasile Porojan* de Vasile Alecsandri, *Katitzi* de Katarina Taikon – lucrări disponibile în bibliotecile școlilor).

√ Organizați unele spectacole de muzică și de dans rom, cu participarea elevilor romi talentați din școală / liceu, și a unor întâlniri cu romi de succes din comunitate.

√ Inițiați un cerc al „micului gospodar” la care să invitați bătrâni și bătrâne din comunitatea romă care să-i inițieze pe copiii neromi și romi în tainele anumitor meșteșuguri tradiționale rome. Schimbul de valori materiale și spirituale reprezintă, de asemenea, un bun prilej de cunoaștere reciprocă.

4. Modalități de lucru cu părinții romi, cu comunitatea romă, cu liderii romi

√ Lecturați în prealabil secțiunile: *Modalitățile de lucru cu preșcolarii romi și cu părinții acestora*, *Modalități de lucru cu elevii romi din ciclul primar și Modalități de lucru cu elevii romi*

din ciclul gimnazial și liceal.

√ În toate discuțiile cu membrii comunității, nu folosiți niciodată porecla de „țigan”, chiar dacă romii cu care discutați vor utiliza, în mod fluctuant, denumirile de „țigan” și de „rom”. Recurgeți la apelativul legitimat lingvistic, „rom” sau la formulele adaptate: „rom”, „romă”, „romiță”, „romele”, „rome”, „romi”, „romano”, „romani”, „romane” etc., chiar și atunci când unii dintre romi vor spune că ei nu sunt „romi”, ci „țigani”, sau „rudari” (=„băieși”), sau „gabori” ș.a.

√ Nu încercați să angajați discuții pe teme istorice, lingvistice etc. Evitați, pur și simplu, o vreme, toate apelativele, uzitând formule unanim acceptate de tipul: „Dumneavoastră; La Dumneavoastră..; și în neamul Dumneavoastră..”; „La Dumneavoastră., ca și la noi...” etc.

V. LISTA MATERIALELOR DIDACTICE DESTINATE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PENTRU ROMI (Gheorghe Sarău)

* **ABC. Anglutno lil** [Abecedar rom], [autoare: Mihaela Zătreanu; redactor și referent: Gheorghe Sarău], București: Veritas, 2001, 76 p.[finanțatori: CEDU 2000+ și SLO Olanda].

* **Abecedare rome** v. 1. Mirri éhib, i romani, 2. ABC. Anglutno lil, v. 3. Alfabetizaciao lil anø-i romani éhib vaş e éhave, terne thaj baremanuşa.

* **Ajkuk** [Institutul Intercultural Timișoara, „People et

Culture” – Franța, MEC, Uniunea Bulgară din Banat, Foundationa for Human Rights and Peace Education – Ungaria, „Diversity” – Bulgaria], 2002, [18 p.].
Finanțator: Programul Comenius.

* ***Alfabetizaciaqo lil anø-i romani çhib vaś e çhave, terne thaj baremanuśa*** v. Manual de alfabetizare în limba romani pentru copii, tineri și adulți.

* ***Aritmetică. Aritmètika. Clasa I. I jekhto klàsa..*** Manual bilingv preparator pentru elevi romi. *Dujeçhibutni angliškolaqi pustik vaś e romane siklövne* [Ion Ionel și Mariana Costin-Ion], Tg. Mureș: Fundația „Pro Europa”, 1997, 92 p. [în versiunile romani – română, respectiv, romani – maghiară; traducerea în limba romani: Gheorghe Sarău, traducerea în maghiară: Murvai László. [Finanțatori: Fundația „Pro Europa” și Fundația „Heinrich Böhl”].

* ***Aritmetică. Aritmètika. Clasa a II-a. I dujto klàsa.*** Manual bilingv preparator pentru elevii romi. *Dujeçhibutni angliškolaqi pustik vaś e romane siklövne*, [Ion Ionel și Mariana Costin-Ion], București: Fundația „Phoenix”, 1999, 100 p.[Finanțator: C.R.C.R. Cluj Napoca].

* ***Biblikane teksturenqo kidipen anø-i romani çhib.*** Culegere de texte biblice în limba romani, [traducerea textelor în limba romani: Gheorghe Sarău; selecția textelor: Florin Nasture și Gheorghe Sarău; Ilustrații și copertă: Eugen Raportoru], București: Editura Kriterion,

2002, 134 p.[Finanțator: Fundația Providența, Proiectul „Rut”].

* *Cele mai frumoase povestiri și pilde române. Le maj šukar romane paramica thaj svatură* [UNICEF, MEC, ROMANI CRISS], [vol. I] – 2001: [casetă audio în limba romani realizată cu povestitorii romi: Nicolae Pandelică, Tudor Lakatos, Gheorghe Cincă, Sorin Sandu Aurel, Ion Dumitru Bidia; redactor – coordonator: Gheorghe Sarău; copertă: Marian Petre], București: Pro Media Music – UPFR, [vol. II] – 2003: [casetă realizată de UNICEF și MEC, cu povestitorii: Nicolae Pandelică, Borcoj Jupiter, Ionel Cordovan, Aurica - Mariti Rădulescu, Sorin Sandu Aurel, Lucian Cherata; redactor – coordonator: Gheorghe Sarău; copertă: Cosmin – Adrian Stanciu]. Finanțator: UNICEF.

* *Cele mai iubite cântece române* [Selecția, redactarea în limba romani, traduceri, Note și Cuvânt înainte: lect. univ. dr. Gheorghe Sarău. Notății și adaptări muzicale: prof. Aurică Mustățea și prof. Daniela T. Grigore, de la Liceul de muzică „Dinu Lipatti” din București: Ilustrații: Loredana Dan], Brașov: Editura “Orientul Latin”, 2000, 186 p.[finanțator: C.R.C.R. Cluj Napoca].

* *Colecția „Primii pași”* [realizată de FSD București și CEDU 2000+] cuprinde cărțile (cu câte 16 p. fiecare) apărute, în limba română, la Editura Corint din București, în anul 1999: *Căldarea bunicului* [autoare:

Mirena Cionca. Ilustrații: Dragoș Trăistaru]; *Taraful Cri – Groh – Oac* [Versuri: Salomeea Romanescu. Ilustrații: Gabriela Boiangiu]; *Ce îi place lui Marcel?* [autoare: Elena Eigel. Ilustrații Silvia Mitrea] și în anul 2000: *Săptămâna* [Versuri: Elena Eigel. Ilustrații: Dragoș Trăistaru]; *Dansul* [text: Mirena Cionca. Ilustrații: Gabriela Boiangiu]; *La cules de mure* [Text: Elena Beldea. Ilustrații: Gabriela Boiangiu]; *Moșul Ene* [Text: Elena Eigel. Ilustrații: Silvia Mitrea]; *Tiranozaurul lui Floris* [Text: Elena Eigel. Ilustrații: Silvia Mitrea]. Finanțatori: FSD și CEDU 2000+, București. Cărțile editate de CEDU 2000+ sunt însoțite de casete audio pentru programul „Șanse egale pentru copiii romi”.

* *Colecția „Cutia cu povești”* [realizată de CRDE Cluj Napoca] cuprinde cărțile (ce au o întindere de 12 p. fiecare) apărute în perechi bilingve – română și maghiară - la Editura Fundației CRDE din Cluj Napoca, în anul 2002: *Pelerina în două culori* [autori: István Harbula, Georgeta Igaz, Loredana Éva Morar /.../], cu perechea *A kék sárnga esököpeny* [același colectiv], *Tudorel, Blănos și Spinos* [autori: Tünde Bede, Judith Éva Soós, Mónika Szabó], cu perechea *Peti, Bundás és Tüskés* [autori: Bede Tünde, Soós Judith Éva, Szabó Mónika]; *Cireșe cu gust de urzici* [autori: Melania Dehelean, Mihaela Sturdza, Cosmin Suciuc], cu versiunea pereche *Csalánízü cseresznye* [același colectiv]; *Piatra și*

pârâul [autori: Nicoleta Feurdean, Hajnalka Harbula, Dorina Horvat], cu versiunea maghiară A patak és a kö [același colectiv].

* *Comunicare, manual pentru clasa I (limba romani)* v. Vakărimata - pustik vaś i jekhto klăsa

* *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România* [autor: George Potra], București: Editor Mihai Dascăl, 2002, [reeditarea lucrării din anul 1939; finanțator: CRCR Cluj -Napoca].

* *Convenția Drepturile copilului* v. I Konvència e Unisarde Themenqi vaś e čhavesqe xakaja

* *Culegere de texte în limba romani. Manual pentru anii II - IV de studiu. Tekstonqo lil anø-i romani čhib*, [autor: Gheorghe Sarău], București: Editura Didactică și Pedagogică, 2000, 188 p. [Ediția a III-a; ediții anterioare: 1995, 1999]. Finanțator: MEC.

* *Cultură și civilizație indiană*, [autori: Mircea Itu și Julieta Moleanu] 2000, București: CREDIS [Finanțator: CEDU 2000+] .

* *Culegere de texte biblice în limba romani* v. Biblikane teksturenqo kidipen anø-i romani čhib

* *Curs de antropologie și folclor. Introducere în studiul elementelor de cultură tradițională ale identității rome contemporane* [autoare: Delia Grigore], București: CREDIS, 2002, 182 p.[Finanțator: CEDU 2000+].

* *Curs de limba romani*, [autor: Gheorghe Sarău],

Cluj-Napoca: Editura Dacia, 2000, 254 p. [Reeditarea revizuită a manualului *Limba romani*. Manual pentru învățătorii romi ai claselor din cadrul școlilor Normale, București: EDP – R. A., 1994]. Finanțator: C.R.C.R. Cluj -Napoca.

* *Curs de limba romani*, [autor: Gheorghe Sarău], [două casete audio, P.1 și P. 2 (ca anexă la *Cursul de limba romani*, Cluj, 2000), realizate de CREDIS (Colegiul de Învățământ Deschis la Distanță), Universitatea București: Studioul „Grigoraș”, 2001. [Finanțator: CEDU 2000+].

* *Despre poporul nomad al romilor. Imagini din viața romilor din Transilvania*, [autor: Dr. Heinrich Wlislöcki; Traducere din limba germană în limba română de Octavian Rogojanu. Traducere din limba romani în limba română: Camelia Stănescu, Vasile Ionescu și Delia Grigore. Prefață la ediția în limba română de Delia Grigore și Vasile Ionescu; capitole redactate de Gheorghe Sarău: III. Limba (p. 195 – 218), Anexa (cu mostrele folclorice din original, în limbile germană și romani), p. 265 – 302.], București: Editura ATLAS, 2000, 304 p. [Finanțare parțială: DPMN – Guvernul României].

* *Dicționar rom – român*, [autor: Gheorghe Sarău], Cluj -Napoca: Editura Dacia, 2000, 232 p. [Finanțare: C.R.C.R. Cluj Napoca].

* *Dicționar român –rom* (Lexicul rom modern, rar și vechi), [UNICEF – Ministerul Educației și Cercetării; Autori: Gheorghe Sarău, Corina Hristu, Iuliana

Bâzdâgă...], București: Editura Vanemonde, 2003, 268 p. [Finanțator: UNICEF].

* *E siklõvnesqo liloro*, [înv. insp. Olga Mărcuș, înv. Leontina Boitoș], Tg. Mureș: Casa de Editură „Mureș”, 2002, 90 p. [Caietul elevului la „Abecedarul de Mureș”; Referent: Gheorghe Sarău]. Finanțator: Programul PHARE, prin CRCR Cluj - Napoca.

* *Ghid de conversație român - rom*, [Gheorghe Sarău], București: Kriterion [Biblioteca romă, nr. 7], 2000, 184 p. [Finanțator: C.R.C.R. Cluj - Napoca].

* *I Konvència e Unisarde Themenqi vaś e çhavesqe xakaja. Çhavesqe xakaja. Convenția Drepturile copilului*. Xarni vèrsia, București: I Rumuniaqi Organizàcia „Brakhen le Çhaven!” [„Salvați Copiii!”], 2000, 16 p. [Le rrangårde ilustràcie si kerdine kaøar o raj N. Nobilescu. I romani vèrsia si kerdini kaøar o raj Gheorghe Sarău]. Finanțator: „Salvați Copiii!”.

* *I romani çhib romani. O trinto berś*, [Mihaela Zătreanu, ilustrație de Ana Costeff], București: Editura Veritas – Centrul Educația 2000+, SLO – Olanda, 2002, 80 p. [Manual de limba romani pentru clasa a III-a; Finanțatori: CEDU 2000+ și SLO Olanda].

* *Istoria literaturii rome. I història e romane literaturaqi*, [autor: Rajko Djurić; Traducător: Sorin Georgescu; referent, redactor, tehoredactor: Gheorghe Sarău], Universitatea din București: CREDIS, 2002, 182 p. [Finanțator: CEDU 2000+].

* *Istoria romilor* [autor: Petre Petcuț; traducere în limba romani: Gheorghe Sarău; traducere în limba maghiară: László Murvai], București: Media Pro Music, 2003, copertă: elevul Cosmin – Adrian Stanciu [3 casete cu conținut identic în limbile română, romani și maghiară].

* *Katitzi*, [autoare: Katarina Taikon], 2001, Traducerea din lb. suedeză: Monica Bunu, București, Editura RAO [Finanțatori: Ambasada Suediei la București, CEDU 2000+, CRCR Cluj - Napoca].

* *Întâmplări din viața mea. Mothovimata anøar muro ivipen* [autoare: Isabela Bănică], București: Veritas, 2001, 50 p. [volum bilingv; redactor și referent pentru limba romani: Gheorghe Sarșu. Finanțatori: CEDU 2000+ și SLO – MATRA Olanda].

* *Le maj šukar romane paramică thaj svàtură* v. Cele mai frumoase povestiri și pilde rome

* *Limba mea, limba romani; abecedar rom* v. Mirri čhib, i romani

* *Limba romani (țigănească)*. Manual pentru clasele de învățatori romi ale școlilor Normale [autor: Gheorghe Sarău], București: Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1994, 240 p. [Finanțator: Ministerul Învățământului].

* *Limba romani (Morfologie și sintaxă)* [Gheorghe Sarău], București: CREDIS [Universitatea București], 2002, 232 p. [Finanțator: CEDU 2000+].

* *Manual de alfabetizare în limba romani pentru copii,*

tineri și adulți. Alfabetizaciao lil anø-i romani éhib vaš e éhave, terne thaj baremanuša, [autori: Gheorghe Sarău și Camelia Stănescu; UNICEF – MEC], București: Editura Vanemonde, 2002, 66 p. [Finanțator: UNICEF].

* *Manual de limba romani pentru clasa a III-a* v. I romani éhib romani. O trinto berš

* *Mirri éhib, i romani* [Limba mea, limba romani - abecedar rom], [Paula Mailat, Olga Mărcuș, Mirena Cionca; redactor - referent: Gheorghe Sarău], Tg.Mureș: ACADEMPRINT, 2001, 94 p. [Finanțatori: Programul PHARE prin CRCR Cluj - Napoca].

* *Mirri éhib, i romani* [Compactdiscul abecedarului de limbă romani], [autori: înv. insp. Olga Mărcuș, informatician insp. Tudor Hreniuc], 2002, Mureș – Călărași, lansat la Tg. Mureș, în 18 – 19 februarie 2002. Consultant: Gheorghe Sarău. [Finanțator: Programul PHARE prin CRCR Cluj -Napoca].

* *Nestemate din folclorul romilor* v. Romane taxtaja

* *O gonoro duje lovença* v. Punguța cu doi bani

* *Paramisă haj gilă romane. Povești și cântece rome*, [autor: C. S. Nicolăescu – Plopșor], București: Editura Kriterion, [Colecția „Biblioteca romă”, ex. nr.1], 1997, 116 p. [Ediție îngrijită, Note asupra ediției, Vocabular (rom-român și român-rom) realizate de: prof. Gheorghe Sarău cu studentii Adina Potochin și Edy Săvescu. Postfață: prof. univ. dr. Octav Păun].

Finanțator: FSD București.

* *Paramîca pala o Jon Krängä. Povestiri după Ion Creangă* [Traducere și adaptare: Lidia Ursu], Alba Iulia: Asociația Montană a Moșilor, 2002, 50 + 3 p.

* *Povești și cântece rome* v. Paramisă haj gilă romane

* *Povești țigănești* v. Romane paramîca

* *Probe de limba și literatura romilor din România* [autor: Barbu Constantinescu], București - Cluj: Kriterion, [Biblioteca romă nr.6], 2000, 240 p. [Reeditarea tipăriturii din anul 1878; Ediție îngrijită de: Gheorghe Sarău, Corneliu Colceriu și Dana Dudescu. Notă asupra ediției: Gheorghe Sarău; Prefața: Adina Potochin; Normalizarea textelor în alfabetul limbii romani comune: Corneliu Colceriu, Dana Dudescu, Gheorghe Sarău, studenții Alin Bucă și Nyitrai Réka. Versificarea cântecelor în limba română: Letiția Mark, Adina Potochin, Claudia Cioc și Gheorghe Sarău. [Finanțator: Ministerul Culturii].

* *Programa de limba și cultura romani* în cadrul Programului „A doua șansă” [derulat de MEN și Fundația pentru o Societate Deschisă, București în rețeaua școlară de stat] 1999, [publicată pe Internet (www.edu.ro), CNC – elaborată de: Gheorghe Sarău, Mirena Cionca, Mihaela Zătreanu, Firuța Tacea], 9 p.[Finanțator: CEDU 2000+].

* *Programa de istoria și tradițiile romilor* 2000, [publicată pe Internet (www.edu.ro), CNC – elaborată de: Liviu Cernăianu și completată de Delia Grigore cu repere

metodologice]. Finanțator: MEN (Proiect Banca Mondială).

* ***Programa de limba romani pentru clasele I – a IV-a***, 2001 [publicată pe Internet (www.edu.ro); CNC – elaborată de Mihaela Zătoreanu]. Finanțator: MEN (Proiect Banca Mondială).

* ***Programa de limba romani pentru clasele a V-a – a VIII-a***, 2003 [publicată pe Internet (www.edu.ro); CNC – elaborată de un colectiv format din: Olga Markus, Chircu – Cristil Daniela și Chircu – Cristil Pantilie]. Finanțator: MEC.

* ***Programul meu zilnic. Muro dīvesutno progrāmo. Az én mai programom*** [UNICEF, Ministerul Educației și Cercetării, Romani CRISS; Versificare în limba română: Elena Nuică. Traducere în limba romani: Gheorghe Sarău; traducere în limba maghiară: Murvai László], București: Extreme Group, 2001, 20 p. [Finanțator: UNICEF].

* ***Punguța cu doi bani. O gonoro duje lovença***, [Dramatizare în versuri după Ion Creangă de Elena Nuică (în ediție trilingvă română, romani și engleză; versiunea romă: Octavian Bonculescu, Isabela Bănică, Gheorghe Sarău; versiunea engleză: Isabela Bănică; ilustrații: Octavian Bonculescu)], București - Cluj: Editura Kriterion, 2002, 40 p. [Finanțator: CRCR Cluj Napoca].

* ***Recomandări pedagogice pentru utilizarea cărții „Katitzi” de Katarina Taikon***, [autoare: Dr. Cătălina

Ulrich], București: Editura RAO, 2001.

* ***Romane paramîca. Povești țigănești*** [autor: Copoiu, Petre], Ediție bilingvă. Selecția, redactarea în limba țigănească și Nota asupra ediției: profesor Gheorghe Sarău. Postfață: prof. univ. dr. Octav Păun, București: Editura Kriterion, 1996, 147 p.

* ***Romane taxtaja. Nestemate din folclorul romilor***, [autor: Costică Bățălan], Ediție bilingvă, București – Cluj: Editura Kriterion, 2002, 226 p. [referent și redactor; îngrijitor colecție: Gheorghe Sarău]. Finanțator: C.R.C.R. Cluj Napoca.

* ***Romii, India și limba romani***, [autor: Gheorghe Sarău], București: Kriterion, [Colecția „Biblioteca romă“, nr. 4], 1998, 258 p. [Finanțator: Ministerul Culturii].

* ***Stilistica limbii romani în texte (Antologie de traduceri și redactări). I stilistika e romane çhibăqi teksturenœ (Amboldimatenqi aj redakciênqi antològia)*** [autor: Gheorghe Sarău], București: CREDIS [Universitatea București], 2002, 152 p. +142 p. + 294 p. [curs bilingv destinat studenților romi de la secția de învățământ deschis la distanță „institutori – profesori de limba romani”]; Referenți: prof. univ. dr. Lucia Wald, prof. univ. dr. Nadia Anghelescu, prof. univ. dr. Florentina Vișan, Georgiana Ilie – Centrul de Jurnalism Independent]. Finanțator: CEDU 2000+.

* ***Suferinți. Dukhalipen*** [autor: Marius Lakatos; Versiunea romă: Gheorghe Sarău], București – Cluj:

Kriterion, 2002, 76 p. [Finanțator: C.R.C.R. Cluj Napoca].
* ***Vakărimata - pustik vaś i jekhto klàsa. Comunicare, manual pentru clasa I (limba romani)***, București: Editura Didactică și Pedagogică, ediția a IV-a: 2002, 184 p. [traducerea în limba romani a 33 p. (p.101 - 134), reprezentând îndrumarul metodic pentru profesorul de limba romani, a fost elaborată de Gheorghe Sarău, Camelia Stănescu și Mihaela Zătreanu după manuscrisul românesc conceput de Leman Ali, Valentina Jercea, Marioara Constantinescu – Condruț și Vieroslava Timar. Lucrarea conține: p.1 - 100 suport color +33 p. (p.101 - 134) îndrumarul metodic în limba romani +47 p. Dicționar rom - român, elaborat de Gheorghe Sarău (p. 135 -182)]. Ediții anterioare: 2000, 1999, 1998. [Finanțator: MEC].

* ***Vocabular trilingv ilustrat (român – maghiar – rom)*** pentru uzul învățătorilor de la clasele I cu elevi romi, [UNICEF, MEC, ROMANI CRISS], București: Vanemonde, 2001 [Cuprins: p. 10 – 70 – ilustrații color realizate de pictorii romi Eugen Raportoru și Petre Marian; p. 71 – 85: Vocabular român – maghiar – rom, p. 86 – 99: Vocabular maghiar – român - rom. Traducere în romani: Gheorghe Sarău. Traducere în maghiară: Murvai Laszló. Selecția cuvintelor românești: Elena Nuică]. Finanțator: UNICEF.

VI. BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Alexandrescu, Gabriela; Cugler, Nina; Dumitrana, Magdalena [...] [1999], *Și noi avem drepturi. Dosar educativ*, [București: „Salvați Copiii!”].

Cace, Sorin; Bleahu, Ana; Sima, Dana Costin; Manole, Alina; Surdu, Mihai [1998] *Copiii romi din România*, București: [Salvați Copiii!].

Ciolan, Lucian 2000, *Pași către școala interculturală*, București: Editura „Corint”, [Colecția „Șanse egale” a Fundației Centrul Educația 2000+ și a SLO Olanda].

Crișan, Al. 1994, *Profiluri de formare și obiective transdisciplinare pentru învățământul general*, Revista de Pedagogie, nr. 3-4/1994.

Cristea, Sorin 1998, *Dicționar de termeni pedagogici*, București: Ed. Didactică și Pedagogică.

Ion, Costin Ionel; Stan, Diana; Dumitru, Carolina 2002, *Ghid pedagogic de educație interculturală*, [București]: Fundația „Phoenix”.

Ionescu, Maria; Cace, Sorin 2000, *Practici pozitive în comunitățile de romi*, București: [Agenția de dezvoltare comunitară „Împreună”].

Iosifescu, Șerban & Rogojinaru, Adela Luminița **2000**, *Parteneriat și dezvoltare școlară în comunități cu romi. Ghid managerial*, București: Editura „Corint”, [Colecția „Șanse egale” a Fundației Centrul Educația 2000+ și a SLO Olanda].

[Mihaela Jigău – coordonator] 2002, *Participarea școlară a copiilor romi la educație*, MEC, I.+T. E., UNICEF, ICCV.

Kertész, Tibor; Naidenova, Ogniana; Vylitova, Roman; Ondrusek, Dusan; Pascariu, Simona **2003**, *Best Practices for Roma Projects in Central and Eastern Europe*, Budapesta: Partners Hungary Foundation.

[Mamina Miralena] **2003**, *Importanța pregătirii preșcolare în grădinițe pentru succesul școlar al copiilor romi*, [mss.], [București]: [„Salvați Copiii!”], [4 p.].

Negară, Lidia; Cace, Sorin; Ciupercescu, Mihail; Cojocaru, Sergiu **2000**, *Elemente psiho-sociale ale cunoașterii și acțiunii umane*, București, Fundația ECHOSOC, 2000.

Nemesniciuc, Carmencica & Gheorghiu, Valentina **2001** *Modalități practice de integrare a copiilor romi în colectivele de elevi*, [Suceava: Școala „Jean Bart”].

Novac, Maria & Pescaru, Adina **2002**, *Relația între comunicare, carieră și loc de muncă*. Coordonator științific: prof. univ. dr. Pantelimon Golu, Focșani: Editura „Salonul literar”.

Oghină, Daniel; Stanciu, Filip; Ștefănescu, Olga – Doina **1994**, *Obiective transdisciplinare pentru învățământul gimnazial*, Revista de Pedagogie, nr. 3-4/1994.

Popescu, Marciana **2000**, *Implicarea comunității în procesul de educație*, București: Editura „Corint” , [Colecția „Șanse egale” a Fundației Centrul Educația 2000+ și a SLO Olanda].

Sarău, Gheorghe **2002**, *Reușita modelului românesc privind educația pentru romi și predarea limbii materne romani*, în vol. „Tineret. Minorități naționale. Democrație”, București: Editura Kham, Organizația Proiecte Rome Etnoculturale, p. 73 - 107.

[European Roma Rights Center] **2002**, *Segregation and Desegregation*, în vol. „Roma Rights”, nr. 3 – 4 / 2002.

Stanciu, Filip **2002**, *Educația formală – liantul triadei Tineret – Minorități naționale – Democrație*, în vol. „Tineret. Minorități naționale. Democrație”, București: Editura Kham, Organizația Proiecte Rome Etnoculturale, p. 61 - 72.

Stasz, Bird & Ulrich, Louis **2000**, *Istorie orală – Spunem povești și scriem despre viață. Ghid de culegere a folclorului, istoriilor orale și a elementelor etnografice*, București: Editura „Corint“, [Colecția „Șanse egale” a Fundației Centrul Educația 2000+ și a SLO Olanda].

Ulrich, Cătălina & Fărtușnic, Ciprian **2001**, *Pași spre succes*, București: Editura Veritas [Colecția „Șanse egale” a Fundației Centrul Educația 2000+ și a SLO Olanda].

Văideanu George **1988**, *Educația la frontiera dintre milenii*, București: Ed. Științifică.

Văideanu, G., Neculau, A. (cord.) **1986**, *Noile educații*, București, Editura Didactică și Pedagogică.